

KÖZMŰVELŐDÉSI ISMERETEK

Csepeli György

AZ INTERAKCIÓ VILÁGA

NÉPMŰVELÉSI INTÉZET, BUDAPEST. 1976.

Bevezetés

"Az ember meghatározatlan állat" – mondja Nietzsche, s ezzel a szép gondolattal indítjuk bevezetőnk a társadalomtudományok egyik ágába, a szociálpszichológiába. Az ember meghatározatlansága kinoshez hasonlítható, mely tárnák mélyébe rejtve csak töméntelen erőfeszítés és fáradtság révén emelhető ki a felszínre. Az embernek mint nemnek a kényszerét kell látnunk ebben, mely történelmileg-társadalmilag változó, negatív és pozitív következményeivel együtt egyre tökéletesedő mértékben válik lehetőségből gyakorlati valósággá. "Az ember a társadalmi viszonyok összessége" — mondja Marx, a ez már több mint szép gondolat, egyúttal arra is utal, hogy az emberi meghatározatlanság szintere elsősorban a társadalom, mely Janus arccal fordul az ember felé, egyszerre tűnik megváltozhatatlan természeti viszonynak, és a változtató akarat könnyű prédájának.

Az igazság nem egyszerűen középen van e két véglet között, hanem egyszerre tartalmazza mind a kettőt. S a szociálpszichológia izgalma éppen onnan való, hogy az objektivitásba kényszerített szubjektivitást, ezt a sajátosan történelmi-társadalmi képződményt, mintegy születési állapotában, azaz eleven

egyének mindennapi egymásközi kapcsolataiba ágyazva szemléli.

A szociálpszichológia bizonyosan nem ad igazi választ se a történelem és a társadalom kulcskérdéseire, de van egy szint ér, ahol cáfolhatatlanul az övé az elsőbbség a "komolyabb" tudományokkal szemben, s ez a társadalom egyéneinek hétköznapi élete. A hétköznapi élet a maga sajátos forgalmával afféle rezervátumként /sokak esetében: karanténként/ különül el a makrotársadalmi folyamatoktól, s a szociálpszichológia számára itt kezdődik és itt végződik ez a végsősoron csak nagyon viszonylagosan elkülöníthető kutatási tárgy.

Bem a szociálpszichológia az egyetlen, mely erre a tárgyra szakosítja magát, mi magunk is gyakorló hétköznapi-ismerők vagyunk valamennyien /s ebben az értelemben joggal mondhatjuk Gramscit parafrázálva, hogy "minden ember szociálpszichológus"/, a művészet is innen meríti a maga nyersanyagát. Ezért talál majd az olvasó annyi köznapi és művészetből kölcsönzött példát. A szociálpszichológia ambíciója persze kisebb mint a művészeté, mindössze arra törekszik, hogy a meghatározatlanságunkat megszüntetve-megőrző hétköznapi sodrába vetve ne csak tegyük, hanem ismerjük is föl a szabályt, s ha kell változtassunk rajta. Egyszerűen, a művészettel ellentétben a szociálpszichológia, mint a többi tudomány általában, nem élni, hanem gondolkodni tanít.

A következőkben utazásra Invitáljuk az olvasót a szociálpszichológia néhány fejezetébe, melyek kiindulópontja mindig egy s ugyanaz, a másokhoz kötött a egyúttal másoktól oldott egyén a maga hétköznapijaiban, vagyis az interakció és világa.

Az interakció

Nézzük meg azt a legelemibb történést, mely lehetővé teszi, hogy az egyének egymásközi kapcsolatai egyáltalán megszülethessenek, Tegyük egyelőre zárójelbe az élményt, és egyedül arra koncentráljunk, hogy mi történik velünk, ha egyidejűleg mások tényleges vagy vélt jelenléte befolyásolja viselkedésünket. Mi történik a viselkedés objektív, mérhető szintjén?

Ha valamilyen egyszerű feladatot adunk valakinek, lehet az tésztaszeletelés, favágás vagy súlyemelés, szóval bármi, amit egyedül is el lehet végezni és nem igényel túlzott begyakorlást, azt fogjuk látni, hogy az illető egy bizonyos állandó szint körül fog teljesíteni átlagosan. Merőben megváltozik ez a helyzet, ha ugyanazt a feladatot más egyének társágában kell végeznie. Akár csak nézőként legyenek jelen mások számuk nem is lényeges, az illető teljesítménye szemmelláthatóan megnő, mintha serkentő szert szedett volna be. Még inkább nő a teljesítménye, ha mások is ugyanazt a foglalatosságot végzik mint ő, ebben az esetben a résztvevők mindegyike átlagosan kiugróbb teljesítmény végzésére képes, mintha külön-

külön végezte volna el az adott feladatot. A hétköznap-i életben számos esetben tanul lehetünk ennek a Jelenségnek, kezdve azon, hogy bevásárlás, közlekedés, a munkahely egyes kritikus történéseit másképpen éljük át, sokkal aktívabbak vagyunk, ha többen is jelen vannak, akiknek meg tudjuk mutatni, hogy mire vagyunk képesek, de a futballmeccseknek is teljesen más a hangulata ha feldühödt szurkolótábor veszi körül a pályát szemben az ürességtől tátongó nézőtérrel, A számosság, sok ember együttes jelenléte megkönnyíti reakcióinkat, főként azokat, amelyek kimutatása nem igényel előzetes és bonyolult felkészülést, valamint azokat, amelyek érzelmek kifejezésével kapcsolatosak. A társas kölcsönhatásnak vagyis a szociális interakciónak ez a jelenség a legelemibb szintje, melyet a kísérletező szociálpszichológia már a múlt század végén felismert.

Van azonban ennek az elemi interakciónak egy gátló hatása is, mely éppen ellenkező háttérben nyilvánul meg. Gondoljunk a lámpalázás színészre, a rosszul felelő gyerekre az iskolában, aki "tudta a leckét, de elfelejtette", vagy a frissen levizsgázott tolmácsra, aki – bár jól tudja a nyelvet – mégis csütörtököt mond élete első "igazi" tolmácsolásán.

Általánosságban azt mondhatjuk, hogy a mások jelenlétének értelmében vett interakció, a társas kölcsönhatás akkor serkenti, könnyíti a viselkedést, ha jól begyakorlott, vagy nagyon egyszeri!

feladat teljesítéséről van szó. Mint Robert Zajonc, a neves amerikai szociálpszichológus kimutatta, a társas kölcsönhatás lényege abban áll, hogy megnöveli az általános motivációs szintet, ezáltal fokozza a feszültséget, a cselekvésre való készenléti állapotot.

Ez a magyarázata a teljesítménynövekedésnek, de ez az oka a teljesítmény romlásának is olyan helyzetben, ahol nem elegendő a pillanatnyi helyzetfelismerés, ahol nincsenek előzetesen begyakorolt, megszokott viselkedési mintáink. Nem véletlen, hogy a mozgásos, jól begyakorolható testmozdulatokat kívánó sportversenyek annyira elterjedtek, míg a szellemi olimpiák megbuktak. Költeményt ugyan lehet versenyben írni, de inkább a magány ihletett pillanatai szülnek azért igazán jó verset. A magasugrásnál éppen fordított a helyzet.

Az interakció a viselkedésbeli függőségen túlmenően alapvetően a jelenlét fogalmán nyugszik. Ez viszont már nem redukálható a pusztán mérhető összefüggésekre, mert társadalmilag és történelmileg konkrét tényezők határozzák meg azt, hogy kit észlelünk jelenlévőnek a körülöttünk levő személyek közül, és kit nem. Az ókor kiváló elméi például a szabad polgárokkal antropológiailag feltétlenül egyenrangú rabszolgákat "beszélő állatoknak" nevezték, és semmiképpen nem tartották Jelenlétre Jogosultaknak. /Ebben a sorsban bizonyos mértékig a nők is osztoztak a rabszolgákkal./

De korunknál maradva is nyilvánvaló, hogy bizonyos helyzetekben, ahol egyszerűen mások az interakció szabályai, más és más módon vonjuk le a magunk és mások Jelenlétéből fakadó interakciós konzekvenciákat. Nudista strandon például a sok meztelen ember ügyet sem vet egymásra, ugyanilyen tömeg a Blaha Lujza téren közbotrányra vezetne, míg egy csapodár arisztokrata parkjában /mint pl. Jancsó nevezetes Habsburg-filmjében, a "Magánbűnök és közerkölcsök"-ben/ orgiát eredményezne.

A Jelenlétet feltételező interakció a gyilkosságtól a kalapemelésen át a szeretkezésig szinte mindent felölel, ami csak két vagy több ember között egymás figyelembevételével történik. Éppen e zavarbaejtő változatosság az, ami az interakció tanulmányozását és elméleti leírását oly nehézé teszi. Ma éppen ezért, a szociálpszichológiában azok az irányzatok kerültek előtérbe, melyek inkább az Interakció mód-szeranát /ez az etnometodológia/ vizsgálják, azt kutatva, hogy az emberek egymásközi viselkedései milyen szabályszerűségek szerint mennek végbe. Szabályszerűségeen persze nem holt törvényt, hanem alkotó módon alkalmazott "interakciós nyelvet" értenek, mely bizonyos elemeket és azok kombinálását lehetővé tevő szabályokat tartalmaz,

Itt csak az "interakciós nyelv" néhány legfontosabb alapelemét említhetjük meg. Ezek sorában az első alapelem az "én" kinek fogalmához szorosabban hozzátartozik a "másik", mint azt gondolnánk.

Az "én" kialakulása a korai gyermekkor fejleménye, mely a gyermekkel tartós kapcsolatban álló "jelentős személyek" hiányában elképzelhetetlen. Mint azt G.H. Mead és L. Sz. Vigotszkij a 30-as években egymástól függetlenül oly nagyszerűen leírták, az "én" kialakulása annak a folyamatnak a része, melynek során a gyermek a "jelentős személyek" szemével kezdi látni magát, mintegy "magára próbálva" azt a szerepet, melyet neki tulajdonítanak. Eredeti meghatározatlanságából tehát mások meghatározásának segítségével lép ki az "én" – elválaszthatatlanul természetesen a kommunikáció, a főként annak nyelvi formája, a beszéd kifejlődésétől, /A gondolat különben egy mint már kevésbé ismert amerikai pszichológus, Baldwin zseniális megsejtésén alapszik./

A művészet szebben, ha talán kevésbé szabatosan is képes visszatükrözni ezt a minden ember magáraébredésében közös, csodálatos élményt.

Oscar Wilde egyik sziporkázó meséjét idézzük, melyet André Gide menekített ki számunkra az időből:

"Mikor Narcissus meghalt, a rét virágai búsultak utána és vízcseppeket kértek a pataktól, hogy megszírathassák.

- Ó, – felelte nekik a patak — ha minden csöpp vizem könnyé változna, magamnak sem lenne elegendő Narcissus megszírására. Szerettem őt.
- Hogyne szeretted volna Narcissust – mondták a virágok – hiszen oly szép volt.

- Szép volt? – szólt a patak,
- Hát ki tudhatná jobban nálad? Mindennap partod fölé hajolt, és szépségét csodálta a víz tükrében.
- Azért szerettem őt – válaszolta erre a patak – mert valahányszor fölébem hajolt, hajjaim tükörképét láttam a szemében."

A csattanóban a költői teremtő erő ugyanazt végzi el, amit a szociálpszichológia az interakció meghatározásakor tesz, a másik személy szerepét idézi föl önmagunk magunkra eszmélésében.

Az "interakció nyelvének" harmadik fontos eleme a helyzet, melyben a felek érintkeznek egymással. Végsősoron a helyzet megfelelő értelmezése /mely nem minden esetben azonos a résztvevők, az aktorok számára, a ez számos vígjátéki helyzet forrása/ teszi lehetővé az interakciós aktusokat, melyek sor adja az interakciós eseményt.

Jelenleg még nem áll rendelkezésre elegendő ismeret ahhoz, hogy akárcsak kísérletet is tehetnénk az "interakciós nyelv" teljes leírására, és az interakciós események katalogizálására, csak jeleszük, hogy véleményünk szerint egy ilyen elméleti rendszer kialakítása lesz a jövő útja. Most pedig néztük meg, hogy "hagyományos" ismereteink alapján mit mondhatunk az interakcióról.

Vizsgáljuk meg először a számosságot. Ha az egyén igen nagyszámú ember társaságában tartóz-

kodik, akkor áttekintése, önmaga helyzetének a tudata, önmagáról mint személyiségről alkotott képe mintegy kárt szenved, nem lévén szilárd viszonyításai alap a lába alatt. Ebben az esetben sodródik, a többek cselekvésére hagyatkozik, tömeghelyzetbe kerül, ahol saját individuuma, saját individuális viselkedése elveszíti azt a viszonylagos önállóságot, melyet más helyzetekben élvez. Ha kisebb szánni ember közé kerül, akiket bizonyos szempontok szerint már csoportosítani képes maga körül, például elhelyezkedés, szín, vagy egyéb látható jegy szerint, akkor saját helyzetéhez képest már viszonyítani tud, ezáltal szervezett csoport-helyzetbe kerül. Pontos megjegyezni, hogy leginkább olyan helyzetekben éli át az egyén ezt az élményt, ahol a viszonyítás alapja nem több kilenc egységnél /és általában nem kevesebb ötnél/. Ilyen helyzet lehet egy világosan tagolt díszszemle, vagy egy stadion jól látható szektorokra való felosztása, vagy egy nagyobb számú világosan elkülönülő alcsoportokra oszló közösség. Az Alcsoportokra való tagolódás egészen addig megismétlődik, mígnem eléri az egyén azt a helyzetet, ahol nincs több kilenc embernél, de nem kevesebb öt embernél sem. A személyektől kiinduló éi a személyekre irányuló társas kölcsönhatásnak ez a létszám az igazi feltétele, pusztán ami a számosság illeti. Ebben a helyzetben már lehetővé válik a személyek individuális jellemzők /például arc, hangszín egyéni mozdulatok, sajátos szokások stb./ alapján történő azonosítása, felismerése, és ami még fontos, a személyek iránt táplált, és viszonyosságra számító érzések is leginkább ebben a helyzetben jelenhetnek

meg. /Nagyobb látszatra helyzetekben ezek a viszonyok egyoldalúak, például a vezető iránti bámulat./

A páros helyzetek a társas kölcsönhatás jelenségének szinte valamennyi színét, elemét tartalmazták. Két személy már világos képet alkothat egymásról, kiismerheti egymást, és megfelelően alkalmazkodhat egymáshoz, tanúsítva ezáltal a társas kölcsönhatás fogalmának a lényegét a kölcsönös függőséget a viselkedés, a gondolkodás és az érzések szintjén. Pontos megjegyezni, hogy nem feltétlenül kell a résztvevőknek tudatában lenni annak, hogy ők társas kölcsönhatásban lévén, függenek egymástól. Sok olyan eset fordul elő a hétköznapi életben, amikor a személyi függőség szubjektíve nincs jelen, az interakció résztvevőinek a viselkedése mégis függ egymástól. Erre példa a legtöbb hivatalos helyzet, például a tárgyalópartnerek helyzete, akik személyi szempontból nem sok érdeklődést árulnak el egymás iránt, mégis esetleg hosszú ideig közös tevékenységet keli folytatniuk, ilyen a diplomáciai tárgyalópartnerek helyzete, számos formális, ünnepélyes esemény, vagy akár az őrszolgálatot teljesítő járőr. A társas kölcsönhatást itt egy előzetesen lefektetett szabályrendszer tereli mederbe, a résztvevők ugyan egymás személyének figyelembevételével kénytelenek viselkedni, de viszonyuk személyi szempontból passzív résztvevői.

Más esetekben a társas kölcsönhatás során megvalósuló kölcsönös függés egyoldalú, csak az egyik résztvevő érdekelt a kölcsönhatásba, a másik

elvileg független, és ha csak teheti kibúvót keres, ami azonban nem sikerülhet mindig. Gondoljunk a filmstárokat ostromló fotóriporterekre a repülőtéren, a kétségbeesetten faggatódzó tévériporterre a tévéstudióban, akinek alanya igyekszik lerázni magáról a "kényes" kérdéseket. De ide sorolhatók azok a tartós kapcsolatok is, ahol a résztvevők nem élveznek egyenlő jogokat és kötelességeket, az egyik fél egyoldalúan megszabhatja a másik fél viselkedésének menetét, például a hajdan-volt polgári házasságban a férj és feleség viszonya ilyen volt.

A társas kölcsönhatás legteljesebb előfordulása, ha a résztvevők személyi szempontból sem függetlenek egymástól, ellenkezőleg, kölcsönösen függenek, egymásrautaltságuk kölcsönös. Például ha két barát el akar menni egy autókirándulásra, és az egyiknek vezetői jogosítványa van, a másiknak meg autója. Ma már ilyen kölcsönös személyi függésen alapul a legtöbb házasság is, éppen ezért annyira gyakori a válás is, hiszen ha megszűnik a kölcsönös személyi függés alapja, a kölcsönösen táplált szerelem vagy szeretet, és nincs egyéb, kölcsönös függést eredményező mozzanat, például gyermek, a válás az egyik leginkább kézenfekvő kivezető út.

Történjék a társas kölcsönhatás bármilyen formai viszony keretében, bármilyen létszámú csoport-helyzetben, a társas kölcsönhatás tartalmi mozzanatát minden esetben a tevékenység adja, melynek lényege a résztvevők legkülönbözőbb szükségleteinek a ki-

elégítése. Általánosságban annyit mondhatunk, hogy a társas kölcsönhatások megszilárdulása, intézményesülése attól függ, hogy mennyire eredményes az együttesen folytatott tevékenység, mennyire érdemes a résztvevőknek kölcsönhatásban maradni.

Létünk alapvetően társas meghatározottsága arra int, hogy önmagunkat következetesen próbáljuk meg mások szemével is látni. He önmagunkból, saját szükségleteinkből, értékeinkből induljunk ki kizárólagcsa-; hanem abból, hogy másoknak mik lehetnek a szükségleteik, értékeik. Ez azt jelenti, hogy másoktól való függőségünk kölcsönösségében nem az egyes találkozások pillanatról pillanatra változó aktualitásának zavaró melléktermékét kell látnunk, hanem szükségszerű tényként kell azt elismernünk.

Képzeld el a következő szorult helyzetet: két embert börtönben tartanak, súlyos váddal vádolva őket, melyre nincsen elegendő bizonyíték. Itt a következő dilemma elé állítják őket, melyben egymástól függetlenül, külön-külön kell döntenük: ha egyikük sem ismeri be a vádat, akkor enyhe büntetéssel kiszabadulnak. Ha mindketten beismerik a vádat, akkor többéves börtönre Ítélik mindkettőjüket. Ha azonban egyikük beismeri, a másik viszont nem ismeri be a vádat, akkor a beismerő jutalmul azonnal szabadul, míg a másik macacssága miatt élethossziglani kap.

Az élet aligha állít bárkit is ilyen kristálytisztán kiszámítható dilemma elé, de nap mint

nap döntetnünk kell abban, hogy versenyben, csak a "magunk lábára állva", vagy másokkal együttműködve éljünk, Kiszámítható, hogy bármennyire is csábítónak tűnik az azonnali nyereség, a vesztes kockázata is hatalmas, A példahelyzetből nyilvánvaló, és az életben sincs másképp, hogy a másik is nyerni akar. Példánkban az ésszerű megoldás, a közös be nem ismerés, vagyis az együttműködés. Együttműködés azonban nincB a másik szempontjaiba való belegendolás nélkül.

Akinek nincs elég életbölcssége, arról azt tartják, hogy szélsőségesen érzelmi módon viszonyul az emberekhez. Kiket szeret, kiket gyűlöl, Azt tartják bölcsnek, aki túteszi magát az érzelmi szempontokon, és hidegvérű számítás alapján csak számára hasznos és számára haszontalan embereket különböztet meg. És aki mindebből kiábrándul, az magányba húzódik. Magánya lehet az élet magasa, de lehet az éjjeli menedékhely sivársága is /nem véletlen, hogy Gorkij drámájának eredeti címe: "A mélyen"/

Valójában az a típusú bölcsesség, melyen "innen és túl" az érzelmi típusú lény, az értelmi típusú lény valamint a kiábrándult típusú kirajzolható, nem más mint az önzés bölcsessége.

A magárahagyott egyén kizárja a másik saját jogán való megismerhetőségét, és ezáltal kirekeszti életéből az együttműködés egyedüli jogos perspektíváját. Az eredmény óhatatlanul az lesz, amitől minden áron szabadulni kívánt üres egyedüllét, melyen

nem változtat, hogy esetleg hozzá hasonlóak tömege veszi körül.

Kommunikáció

A társas kölcsönhatással megismertük a leg-
elemibb szociálpszichológiai jelenséget, mely azonban
csak kiindulópont lehet ahhoz, hogy a társadalom hét-
köznapí életének bonyolultabb jelenségeit megértsük.
Hiszen nyilvánvaló, hogy nem sokra menne az az emberi
társadalom, melynek tagjai csak egymás jelenléte se-
gítségével befolyásolnák egymást, ezen a módon nem
igen nyílna lehetőség szervezettebb, összehangoltabb
tevékenységre, munkára, személyes kapcsolatok kiala-
kítására stb. Mi az a következő lépcsőfok, mely mind
a társadalom mind az egyén szempontjából lehetővé
teszi a differenciáltabb alkalmazkodást, a túlélést?

Az együttesség talaján sajátos függőség jön
létre a társadalom tagjai között, közösen átélt sors,
melynek lényege az, hogy a szituációt a szituációban
résztvevő – legalábbis potenciálisan résztvevő —
tagok közel egyformán értelmezik, A kommunikáció —
melynek töve a latin "communis" /közös/ szó – ennek
a közös értelmezési lehetőségnek a biztosítását je-
lenti. Lényege, hogy az interakciós felek a körülöt-
tük valamint a bennük zajló történéseket egy önké-
nyesen kialakított rendszer segítségével egymással
közölni képesek, s ily módon szabályozzák egymás vi-
selkedését. A közlési rendszer alapelemei a jelek

és a jelek használatának szabályai. Jel bármi lehet, ami a jelek használói számára nemcsak önmagával azonos, hanem még valamire utal. Hogy mire utal, az meg-egyezés kérdése. Vannak természetes jelek, ezek természeti történések, melyeket használóik jellé alakítottak át, ez a jelhasználat legkezdetlegesebb formája. Vannak ábrázoló típusú jelek, amelyek képi megjelenítésben még utalnak az eredetire. Legfejlettebb formájuk a képirás, s igen hajlékony jelrendszereket lehet már ábrázoló típusú jelek segítségével létrehozni. Végül vannak feltételes jelek, amelyek jelentése már csak használóiktól függ, eredeti mivoltuk nem utal semmire /ilyenek a szavak/. Ezekből a jelekből lehet a legrugalmasabb, a legbonyolultabb jelrendszereket létrehozni, ilyen jelekből áll a beszélt nyelv is.

Mielőtt tovább mennénk a hétköznapi kommunikáció irányában, vázoljuk fel, hogy milyen feltételei vannak egy kommunikációs helyzetnek, egyáltalában kellene-e emberek ahhoz, hogy kommunikációról beszélhessünk?

Ha a kommunikáció valóban nem más, mint bizonyos történések – információk – közlése, akkor elvileg feltételezhető, hogy minden olyan helyzet, ahol egymástól viszonylag független rendszerek egymás szabályozásának problémájával állnak szemben, kommunikációs helyzetnek nevezhető. És valóban, akár állatok, akár gépek, akár emberek cserélnek információt, azaz híreket adnak-vesznek, szükség van egy adóra, egy

vevőre, egy csatornára vagy közegre, mely az adót és a vevőt összeköti, egy híre vagy információra, melyet az adó a csatornán keresztül a vevőnek eljuttat, és végül valamilyen eszközre, azaz kódra, melynek segítségével a hírt olyan állapotba lehet Juttatni, hogy az adó bejuttassa azt a csatornába és a csatorna másikkal végén elhelyezkedő vevővel tudassa. Ez a pusztán technikai értelemben vett kommunikáció. így közli a méh társaival, hogy merre található virágpor, az egyik számítógép a másikkal, hogy bizonyos típusú adatból mennyi és milyen kombinációban fordul elő, valamint a csecsemő az anyjával azt, hogy éhes.

De térjünk vissza ez interakcióban álló emberekhez. Az ő rendelkezésükre számos kommunikációs eszköz áll, melyek mindegyikét a társadalom dolgozta ki, és a társadalom biztosította azt is, hogy ne kerüljenek azok feledésbe, A ma embere a hétköznapi életbe beleszületve készen találja a gesztusok, a testtartások, az arckifejezések, az öltözködés, és nem utolsósorban a beszéd kódjait, ezeket nem kell külön kitárlnia, hanem elég ha elsajátítja őket. A társadalmi interakcióban megvalósuló kommunikáció sajátosságai egyrészt a kódok sokféleségével, másrészt azok hagyományozottságával magyarázhatók, és hozzá kell tennünk, hogy az ember nem öröklés, hanem tanulás útján jut hozzájuk. Igaz, ha állatokat nem is lehet megtanítani értelmesen beszélni, öltözködni, mosolyogni, elvileg gépekkel el lehetne sajátítani ezeket a társadalmi kommunikációs kódokat, A bökkenő azonban ott van, hogy az emberek a kommunikációhoz is viszo-

nyúlnak, azaz a legkülönfélébb módokon kilépve belőle, magát a közlést a társadalmi szituáció egészébe ágyazva értelmezik. Nézzük meg, hogy a hétköznapi életben milyen módokon mehet végbe a közlésnek ez a "társadalmiasulása", hogyan válik pusztá információcseréből az emberi ráhatás eszközévé.

Az egyes közlési kódok által közvetített üzenetek ellentmondhatnak egymásnak, ezáltal sajátos metakommunikációs hatás keletkezhet. Sokszor a kimondott szó, mondat, szöveg teljesen eltérő jelentést vehet fel aszerint, hogy milyen szituációba ágyazva hangzik el, milyen járulékos gesztusok, mimika, intonáció stb. társul hozzá. Ki nem tapasztalta volna már a saját bőrén az udvariasságba csomagolt vérfagyasztó sértést, vagy a kerek perccel kimondott tagadás mélyén rejtőző igenlést. A férfi-nő viszonyoknak egy-két évtizeddel ezelőtt például az udvarlás szakaszában szinte íratlan törvénye volt ez a kettősség: ma pedig a hiánycikkek korában, egy-egy üzleti elárúsító szeme többet "beszél" mint unt "nincs" szava.

Minden hétköznapi közlési helyzet szerves velejárója a tetszés vagy nemtetszés mozzanata, azaz nemcsak adjuk-vesszük az információkat, hanem közben – és sokszor legfőképp – egyidejűleg érzelmi viszonyainkat, hozzáállásunkat is tudtára adjuk az adott kérdés kapcsán partnerünknek. Ezzel függ össze, hogy nem minden közlés érint egyformán bennünket, van ami kedvezően érint, arra fokozottan is odafigyelünk, van ami kedvezőtlen hatást tesz ránk, azt igyekszünk

magunktól elhessegetni és ha oda is figyelünk rá, emlékezetünkben gyorsan kihullik. Egyáltalán nem mindegy az sem, hogy a rendelkezésünkre álló kód milyen elemeit használjuk fel. Ugyanazt a gondolatot sokféleképpen ki tudjuk fejezni. A közmondás a lényegre tapint: "ha két ember mondja ugyanazt, az nem ugyanaz".

Egy hétköznapi közlési helyzetben a közlők szándéka a tartalom kulcsa, mely többnyire közvetlen módon nem jut kifejezésre, A közlő szempontjából nem fölösleges a vevő ismerete, hiszen tudnia kell, hogy mivel érhet el hatást, illetve tudnia kell, hogy mikor ért el hatást, Lincoln például a polgárháború megindítását bejelentő nagy beszéd után megrémült a kongresszus dermedt csendjétől, úgy értelmezte mint kudarcot, holott éppen ellenkezőleg, a csend a szokásosnál is elementárisabb hatást jelzett. Ilyen helyzet nem túl gyakran adódik az életben, de feleségünk vészjósló hallgatása nem mindig fed egyetértést, ezt nem árt tudnunk, és általában tisztában is vagyunk ezzel,

A vevő szempontjából nézve a közlési helyzetet, az adó szavahihetősége, hozzáértése, rokonszenvesége a legfontosabb tényező. Bár nem hétköznapi figura, Kasszandra a legjobb példa a hiteltelen közlőre; feltehető, hogy a mi életünk sem nélkülözi ezt a típust, Sokszor persze olyanok szavának ülünk fel, aki látszólag fölöttünk áll tudásban, hozzáértésben, vagy érzelmileg oly közel van hozzánk, hogy

nem tudunk kételkedni benne. Erre példa az anekdota, ahol a rajtakapott feleség felháborodottan oktatja ki férjét: "Szívem, te inkább hiszel a saját szemednek, mint nekem?"

A közlés bármelyik szereplője szeméből nézzük a hétköznapi közlési helyzeteket, három típus jól elkülönül. Az első típus a tulajdonképpen szándék nélküli, véletlenszerű közlés. Módunk van illet megfigyelni, ha bárkinek rálépünk a lábára, feljajdulása, majd szinte önkéntelenül elmormolt bocsánatkérése ennek a típusnak a példája. Vagy ha a fürdőszobában borotválkozás közben füttyörészünk, ez is önkéntelen kommunikáció. A második típusba a kifejező kommunikáció tartozik. Ez a leggyakoribb hétköznapi közlési helyzet, ha tanulmányozni akarjuk, te-repként a Gerbeaud eszpresszó megszámlálhatatlan öregasszonyainak csevegését ajánlom. C. N. Parkinson találó jellemzését adja ennek a kommunikációs típusnak: "A lélek gyakran túlcsoordul csalódással, pletykával, irigységgel, örömmel. Kell valami szelepet találni, és az emberek gyakran inkább beszélgetnek a kutyájukkal, mintsem hallgatnak. A beszélgetés első és primitív célja, hogy olyan érzelmeket fejezzünk ki, amelyeket már nem tudunk magunkban tartani. A világ éppen ezért tele van olyan emberekkel, akik csakis ez okból beszélnek, akik a nyomaték kedvéért kénytelenek gesztikulálni, és megkönnyebbülnek, ha mondanivalójuk végére érnek. A belső nyomás alatt előtörő érzelmek nem arra valók, hogy megmagyarázzanak, oktassanak, irányítsanak, vagy tetszenek.

"A beszélő amíg beszél, addig csak önmagára gondol"

Végül megemlítjük a harmadik típust, a célarányos kommunikációt, amikor a közlés révén valamit el akarunk érni, valamilyen tevékenység együttes lefolytatását lehetővé akarjuk tenni. A társadalmi kommunikációnak ezen a területen van a legnagyobb jelentősége, itt kell leginkább törekedni a "zaj" /azaz az eredeti közlés tartalmát csorbító-csonkító tényezők/ kiszűrésére, az egyetértés fenntartására, éppen a "hajózás biztonsága" érdekében.

Meggyőző közlés

A meggyőzés eszköze az emocionális és a racionális ráhatás egyaránt lehet, úgy találták, hogyha a közlés emocionális /érzelmi/ feszültséget vált ki a befogadóból, és ezt a feszültséget még ugyanazon közlés folyamatában csökkenteni lehet, akkor különösen erős a közlés hatása. Egy kísérletben a fogápolás elhanyagolásának veszélyeiről próbálták meggyőzni a kísérleti személyeket. Három csoportba osztották őket, és az alábbi táblázatban azt mutatjuk be, hogy az egyes csoportokban milyen mértékben tértek ki olyan fenyegető mozzanatokra, amelyek érzelmi feszültség kiváltására voltak alkalmasak.

A közlésben említett fenyegető mozzanat	I. csoportban hallott utalások száma	II.	III.
Fogfájás	11	1	-
Rák, paralízis, vakság	6	-	-
Foghuzás, furás	9	1	-
Tömés	-	5	1
Szájfertőzés	18	16	2
Csunya fogak	4	2	-
Romlott fogak	14	12	6
Lyukas fogak	9	12	9
Az összes fenyegető mozzanatok	71	49	18

Az első csoport volt tehát kitéve a legfenyegetőbb tartalmú közlésnek, amit az is fokozott, hogy személyükben éreztek fenyegetést, a második csoportban a fenyegetettség személytelen síkon jelentkezett, és a harmadik csoport lényegében egy ártatlan intést kapott. A nyugtalanság és ezzel összefüggésben a fogápolásra vonatkozó elhatározás kialakulása az első kísérleti csoportban következett be leginkább.

Figyelembe kell vennünk, hogy a meggyőző közlés szakirodalmából jól ismert "bumerángthatás" előfordulása az emocionális meggyőzésnél a legvalószínűbb. Ez azt jelenti, hogy az emocionális nyugtalanságot csak új, a személyt közvetlenül érintő közlésekkel tudjuk felkelteni, az agyoncsépelet és általános fenyegetésekkel éppen ellenkező hatást érünk el. A racionális meggyőzésnél a közlés szerkezetére kell

ügyelnünk. Egyszerűbb témánál az ismételtetés is elegendő, a fontos csak az, hogy a meggyőzést célzó mondandó vagy a közlés elejére vagy a közlés végére kerüljön. A közép-pozícióban hallottak vannak ugyanis a legjobban kitéve a felejtésnek. A közlemény gondolati felépítésében kétféle mintát lehet követni. Az egyik változat az egyoldalú felvetés, ebben az esetben csak a saját érveinket sorakoztatjuk fel, figyelmen kívül hagyva a lehetséges ellenérveket. Ez a módszer olyan személyekkel szemben eredményes, akik álláspontjukban ingatagok, vagy az adott kérdésben tájékozatlanok. A másik változat a kétoldalú érvelés, amikor a közlés az ellenérvekre is kitér, de megfelelő csoportosítással biztosítja a saját érvelés túlsúlyát. Jó példa erre Antonius beszéde Shakespeare: Július Caesar című darabjában. Jellemzésül álljon itt egy rövid idézeti

Antonius: Szegény ha jaidult, Caesar sírt vele:
 A nagyravágyásnak nem ily szelíd
 Anyagból kéne szerkesztetve lennie
 De Brutus mondja, hogy nagyokra tört:
 S Brutus becses, derék egy férfú.

A kétoldalú érvelés módszere a miénkkel ellentétes véleményű személyek meggyőzésére alkalmas. Külön probléma, hogy miként vonjuk le a javunkra szolgáló következtetést. A kísérletek eredményei azt mutatják, hogy a befogadók érdeklődésétől, személyétől távol eső témákban a közlőnek magának érdemes levonnia a következtetést, míg olyan témákban, amelyekben a befogadók

járatosak, vagy a témák számukra jelentőségteljesek, ajánlatos a jól előkészített következtetés levonását magukra a befogadókra bízni.

A befogadó meggyőzőségének is vannak ismérvei. A gátlásos, szorongó egyének, akik önmagukkal nincsenek tisztában, saját értékeiket lebecsülik, vagy nem ismerik el, igen fogékonyak a meggyőző közlésekre, sokszor olyan ténykérdésekben is hajlamosak megalkudni, amelyek tisztázásához egy szempillantás is elegendő lenne. Ezek a személyek különösen ellenállóképtelenek a többségi véleményekkel szemben. Kritikai érzékük, következtetési képességük alacsony színvonalú.

A meggyőző közlés folyamatában az egyének befolyásolhatóságának általános ismérvei azonban másodlagosak a szituáció és az egyének csoport-hovatartozásának sajátosságaihoz képest. Leghatásosabb közlésre olyan feltételek között számíthatunk, ahol a közlés során építünk a befogadó aktivitására, tevékeny részvételére. Igen jó eredményre számíthatunk, ha a meggyőzésre szánt közlést követően döntést vagyunk képesek kialakítani a személyben, és még nagyobb mértékben valószínűsíti a sikert, ha ezt a döntést az egyén a számára fontos személyek csoportjának egyetértésével hozza meg. Kurt Lewin a következő kísérlettel igazolta a csoportdöntés jelentőségét a meggyőzésben.

A II. világháború alatt az Egyesült Államok-

ban mérsékelni kívánták a húsfogyasztást a lakosság körében, és az addig figyelmen kívül hagyott belsőségek fogyasztására kívánták ösztönözni az embereket, Kézenfekvőnek látszott, hogy a meggyőzést a háziasszonyokkal kezdjék. Lewin két kísérleti formát választott, hogy a csoportdöntés és a meggyőző közlés kapcsolatát bizonyítani tudja. Két tanfolyamot hirdetett meg New Yorkban a háziasszonyok csoportjai számára. Az egyik tanfolyamon a ráhatás hagyományos eszközeit használták, előadásokat tartottak, felvilágosító brossurákat osztottak, ezek ecsetelték a nemzet háborús erőfeszítéseinek nagyságát, és kiemelték a hadsereg hússal való ellátásának fontosságát, A másik tanfolyamon a háziasszonyok csoportos beszélgetéseken maguk vitatták meg ezeket a kérdéseket, és a következtetéseket levonva maguk döntötték afelől, hogy mit érdemes főzni ebédre és vacsorára.

A tanfolyamok után, bizonyos idő elteltével felmérték, hogy melyik forma volt az eredményesebb, a megelőző szinthez viszonyítva hol használnak fel több állati belsőséget, szívet, májat, vesét és kevesebb húst. Kitűnt, hogy azok a háziasszonyok változtatták meg inkább étkezési szokásaikat, akik a második tanfolyamon vettek részt.

Az emberi érintkezés viszonylag önálló terület, melynek ismerete a társadalom konkrét mozgásainak megértését könnyítheti meg. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a társadalmi mozgás egészében az érintkezés közvetítő elem, melyben az agyén társadal-

mi meghatározottságai személyessé válnak és éppen ez a személyes, átélt jelleg teszi lehetővé magát a közvetítést is, melynek során az egyén a társadalom részeként éli a maga életét. A jövő feladata, hogy a szociálpszichológiai összefüggéseket, melyek körébe az interakción és a közlésen kívül még számos, az egyéntől a társadalom egészéig Ívelő közvetítő folyamat tartozik, olyan modellé tudjuk alakítani, melynek segítségével az eddiginél hatékonyabbá tehetjük a társadalom átalakulását célzó akaratot.

Más személyek megismerése

Tulajdonképpen szci-fibe illő kérdés, hogy lehetséges-e olyan embermodellek szerkesztése, amelyekkel kapcsolatba lépve, észlelésünk, figyelmünk, egész megismerésünk és viselkedésünk ugyanolyan módon szerveződne bennünk, mintha eleven emberekkel találkoztunk volna. Azt hiszem, hogy ez nem lehetséges, és ennek elsősorban talán nem is annyira biológiai, mint inkább társadalmi- kulturális okai vannak. Milyen sajátosságokkal kell számolnunk olyan esetben, amikor "E" /az egyik személy/ interakció és kommunikáció révén kapcsolatba kerül "M"-mel /a másik személlyel/, és a kapcsolat eredményeként megismerik egymást.

Valószínűleg nem tévedünk, ha a személyek megismerésének alapfeltételeként azt a követelményt jelöljük meg, hogy a kapcsolatban álló felek egymás

személyét. Illetően "bizonyos alapvető azonosságú feltételezéséből induljanak ki, egyszóval emberként ismerjék el egymást, csakúgy mint önmagukat, függetlenül attól, hogy esetleg megölni szándékozzák vagy kereskedni akarnak vele, vagy éppen intim kapcsolat létesítésére készülnek. Ebben a vonatkozásban bizonyító erejű az a történelmi adalék, mely a konkvisztádorok maroknyi csapatainak meglepő gyorsaságú és hatáskörüvelő dél-amerikai hódításainak kezdeti szakaszát jellemezte. Pisarro, Cortes és a többi konkvisztádor lovon ülő, páncélba öltözött, lőfegyvereket puffogató embereit az indiánok ugyanis nem embereknek, hanem isteneknek látták, éppen azért mert hiányzott a fejükből az a társadalmilag kidolgozott észlelési-megismerési minta, mely lehetővé tette volna a betolakodók személyként, tehát Interakciós partnerként való kezelését. Dél-Amerika meghódítását természetesen nem egyes-egyedül est a szociálpszichológiai mozzanat tette lehetővé, de kétségtelen, hogy kezdetben ez igen fontos tényezőként eshetett latba.

Nem beszélhetünk általában vett emberi interakcióról és kommunikációról, következésképpen nem beszélhetünk az emberről sem általában mint a megismerés tárgyáról. Az ember kitüntetett észlelési tárgy – de csak abban az esetben, ha rendelkezésünkre áll valamilyen minta, séma, melybe a másikat beleillesztve a magunk emberi voltának ismérvei szerint tudjuk őt azonosítani.

A természeti ingerekkel ellentétben a sze-

mélyek ritkán minősülnek passzív, ráhatásunkkal szemben tehetetlen objektumoknak, melyeket alkalmazkodásunk érdekében "tetszés szerint" alakíthatunk, szabhatunk és igazíthatunk vagy ha ártalmasak, messze elkerülhetünk. A személyek inkább mindig valamilyen cselekvés, akció középpontjának tűnnek számunkra, akik a mi szempontunkból semmiképpen sem közömbös hatást gyakorolhatnak ránk, tehetnek nekünk jót, szolgálatainkra állhatnak, vagy tehetnek nekünk rosszat, gáncsolhatnak, akadályozhatnak bennünket, mégpedig szándékosan. A személyeket általában valamilyen szándékos cselekvés függvényében észleljük, és megfordítva is áll ez a tétel, mi magunk is tehetünk más személyeknek jót vagy rosszat, mi magunk sem állunk közömbösen velük szemben, A személyeket általában úgy szemléljük, mint akik képességekkel rendelkeznek, valamilyen céllal cselekszenek, érzéseik és vágyaik vannak, bennünket megfigyelnek és szemlélnek, A hétköznapi életben alkalmazott értékelő jelzőink, melyekkel más személyeket jellemzünk, melyek segítségével más személyekről képet alkotunk, pontosan ezt a tételt illusztrálják. Beszélünk okosokról, butákról, jókról, rosszakról, jóképűekről és rossz külsejűekről, visszahúzódoakról és gátlástalanokról.

Ha egy-egy személyt statikusan akarunk megismerni, azaz kizárjuk tetteit és szavait, melyekkel számos jellemző helyzetben bizonyíthatná hogy milyen is ő gyakorlati valóságában, akkor igen keveset tudhatunk meg róla. Gondoljuk meg, hogy egy képeslapban hány személyről alkotunk benyomást pusztán fénykép,

azaz arcforma, frizura, arckifejezés, öltözet stb. alapján, és ez a benyomás voltaképpen mennyire szegényes. A jellem, az érzések, a vágyak tekintetében teljesen tanácstalanok lehetünk ilyen és más statikus megismerési helyzetek esetén.

A személyek szorosan vett objektív megismerése lehetetlen feladat, hiszen azok a pszichológiai történések, melyek Összességének ismeretében azt mondhatjuk, hogy ismerjük a szóban-forgó személyt, gyakorlatilag végtelenek, különösen ha számbavesszük a lehetőségeket is. Nyilvánvaló azonban, hogy ilyen értelemben vett megismerésre nincs szükség, elégségesek azok a redukált ismeretek is, melyek megszerzésére a hétköznapi életben más személyekre vonatkozóan lehetőségünk van. Az egyik redukációs szempont maga a helyzet, amelyben a személy észlelésére sor kerül. Ugyanazt a személyt másként észleljük eltérő környezetben, ez szinte természetes, de kevesen gondolnak rá, hogy ez mennyire lényeges törvényszerűség. Ha egy megnyerő modorú, nyájas, jól öltözött aktatáskás személy becsenget lakásunkba, és a szomszédunkra hivatkozva kisebb kölcsönt kér, majd látva szűkös lakásviszonyainkat előnyös lakáscserére tesz ajánlatot, egészen másképpen ítéljük: meg az illetőt, mintha ugyanabban az öltözékben, ugyanazzal a nyájas modorával a tévé Kék fény című műsorában látjuk, ahogy szelíd szóval áldozatairól számol be a riporternek. Egy prostituált más hatást kelt este a Rákóczi téren és nappal a Belvárosi templomban. A személyek egymáshoz való viszonyai is lényeges észlelési támpontot

képeznek. Ha valaki fut utánunk, ezt egy kívülálló észlelheti úgy, hogy üldöznek bennünket, vagy úgy, hogy futóversenyben veszünk részt. Bűnözők gyakori trükkje /hiszen igazán a szélhámosok, tolvajok vannak tisztában a személyek észlelésének törvényeivel/, hogy filmezésnek álcázva rabolnak ki bankokat. A filmezés mint személyek közötti viszony mintegy "legalizálja" a járókelők szemében az akciót, akik rendszerint csak akkor térnek észre, amikor megjelennek a mentők a sérültekért, és a rendőrök üldözőbe veszik a tetteseket. A helyzet ismeretéhez hozzátartozik a helyzetben cselekvő személyek motívumainak megismerése. Itt a szándékosság a döntő kérdés. Azok a kísérletek, amelyek ezt kutatták, egyértelműen bizonyítani látszanak, hogy mind a kudarcot, mind a sikert és ezzel együtt magát a személyt is, egészen másként Ítéljük meg aszerint, hogy véletlent, bizonyos személyi adottságot, vagy tudatos megfontolást gyanítunk mögötte. Bár kísérletek helyett a büntető gyakorlatra is hivatkozhatunk, ahol a beszámíthatóság mértéke fontos szempontot képez a vádlott tetteinek megítélésékor. Gyermekeink sokszor védekeznek a "nem akartam" formulával, de az a diák sem apellál másra tanárja előtt, aki a "tudtam, de elfelejtettem" módszer segítségével menekíti magát az elégtelen elől.

A helyzet ismeretében kerülhet sor a személyek tulajdonképpeni megismerésére. Itt lényegében arra a kérdésre kell választ keresnünk, hogy miként szerveződik a személyekről alkotott képünk? A helyzetben, vagy a helyzetek sorában megismert tulajdon-

ságai egyszerűen felsorakoznak egymás mellé a fejünkben, vagy ezek a tulajdonságok valamilyen elv szerint összeszerveződnek, egységet alkotnak? Ha például egy tanárunkról kiderítjük, hogy az illető értelmes, ügyes, szorgalmas, kedves, határozott, gyakorlatias, óvatos, majd egy másik tanárunkról kiderítjük, hogy az illető értelmes, ügyes, szorgalmas, hűvös határozott, gyakorlatias, és óvatos, akkor a két tanárról alkotott képünk vajon meg fog-e egyezni? Hiszen az eltérés mindössze egyetlen tulajdonságra szorítkozik. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a két kép jelentősen eltér egymástól, mint összesség. Ennek az az oka, hogy a kedves-hűvös tulajdonságpár a tanár-diák viszonyban centrális fontosságú, így a tanárokról alkotott kép többi elemére is kisugárzik. Más helyzetekben természetesen más tulajdonságok kerülnek a középpontba, a lényeg az, hogy személyekről alkotott benyomásaink nem tulajdonságok puszta halmazát képezik, hanem szervezett egészek, ahol az egyes tulajdonságok meghatározott helyi értékkel bírnak.

És itt érkezünk el a személyek megismerésének másik lényeges redukciós szempontjához, az értékeléshez. Általában egész hétköznapi környezetünk észlelésére jellemző az a tendencia, hogy szeretnénk előrelátni a történéseket, szeretnénk felkészülni a holnapra és holnaputánra. Ez csak úgy érhető el, ha igyekszünk környezetünk állandó változatlan elemelt felkutatni.

Mivel környezetünk legfontosabb szereplőit

más személyek alkotják, kézenfekvő, hogy az ő vonatkozásukban jelentkezik legfeltűnőbbben ez a stabilizációs tendencia, mely nem mentes az önkényességtől sem. Arra törekszünk, hogy a környezetünkben lévő személyek vonatkozásában stabil és rendezett értékelésekkel rendelkezünk, azt akarjuk, hogy a jó és rossz személyek egyértelműen és megbízhatóan váljanak el már észlelésünk szintjén is, mint olaj a víztől. Ez a stabilizációs folyamat egyszerűbben vihető végbe, ha a személyekben látott pozitív illetve negatív vonások külön-külön egységbe tömörülnek. Ezzel magyarázható az a gyakori hétköznapi jelenség, hogy csak a jót látjuk meg abban, akit szeretünk, illetve hallani sem akarunk azoknak a személyeknek esetleg pozitív vonásairól, akiket rosszaknak tartunk, vagy akik ártottak nekünk. Ha megtudjuk, hogy valaki olyat tett, ami nincs összhangban a róla kialakított leegyszerűsítő stabil értékeléssel, akkor feszültség keletkezik bennünk, és mindent elkövetünk, hogy egyszerű és harmonikus formákból álló észlelési rendszerünk csorbáját kiküszöböljük. Például nem hisszük el, hogy valóban ő követte el a kérdéses tettet, vagy legalábbis kételkedünk benne, hogy a saját akaratából cselekedett.

Hétköznapi életünkben igen nagy jelentőségük van a személyészlelés törvényszerűségeinek, a szándéktulajdonításnak /attribúciónak/, a helyzet észlelésének, a tulajdonságok szerveződésének a benyomásban, valamint a stabil értékelési szempontok keresésének. Ezek nélkül aligha volnánk képesek éle-

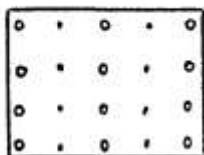
tünk folyamán bekapcsolódnai a társadalmi együttélés tágabb hálózatába, a személyközi kapcsolatokba, és a csoportalakulatokba.

Sztereotípiák

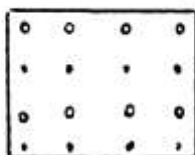
Az emberek egyik legegységibb társadalmi tapasztalata, hogy csoporthosulásokban élnek. Milyen módon alkotnak képet maguknak ezekről a csoportokról, és hogyan igazodnak el a hétköznapi szemszögéből mintegy "erdőnek" tűnő társadalomban, milyen térképeket használnak, hogyan lehet az, hogy "ismerik" x csoportot, szeretik y -okat és megvetéssel emlegetik z -ket, pedig személyes tapasztalataik alapján erre aligha lenne mód, hiszen életükben nem Jártak x országban, mindössze a filmhíradóban láttak y -okat stb...

Elindulásul vizsgáljuk meg, hogy miként látunk bármiféle csoportosulást, hogyan különböztünk meg csoportosulástól alapján akár természeti tárgyakat, köveket, fákat, bokrokat, vagy állatokat.

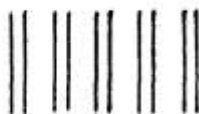
Van néhány elv, amelynek alapján egyes dolgokat /melyek lehetnek mértani alakzatok, tárgyak, de emberek is/ hajlamosak vagyunk egy csoportba sorolni, és elkülöníteni környezetünktől. Nézzük meg ezeket az elveket, zárójelben a mellékelt ábrára utalunk. Az első ilyen elv a hasonlóság /A./, A hasonlónak tartott dolgokat szívesen látjuk együvé-

A_1

A_2

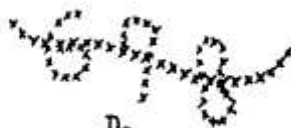
B

C

D_1

D_2

tozónak, az ábrán például a függőleges irányban látunk pontoszlopokat. A második elv a közelség /B/. Az ábrán például közelség alapján látunk kettős csoportokat a vonalak között. A harmadik elv a szimmetriát a kiegyensúlyozott, zárt szerkezet /ilyen lehet az aranymetszéséé szerkezet is /C/. A negyedik elv a "jó folytatás", vagyis a folyamatosság. / $D_1 D_2$ /

Hogy mi minősül jó folytatásnak, azt az ismerősség is megszabja / D_2 – számok/. Az ötödik elv az együttes mozgás /erre láthatunk példát a madarak vonulásakor, a füstfelhő felszállásakor, vagy a felvonulásokon/.

Az ezeknek az elveknek az alapján /melyek hatása sokszor kölcsönösen felerősíti egymást/ csoportokat különítünk el a környezetben létrejön egy különös hatás: az együvé tartozó dolgok közötti különbség szemünkben csökken, míg a különeműek közötti különbség a szemünkben nő. A különbségtevés alapja tudatunkban az elnevezés. Bármilyen elnevezés nem jár ilyen hatással, csak olyan, amely valamilyen lényeges jegyre mutat rá az adott csoportban. Ha például egy erdőben járunk, ahol különböző hosszúságú fák nőnek, és azt tapasztaljuk, hogy az erdész egyes fákat megjelölt egy kereszttel, másokat egy körrel, vagyis megnevezte a fákat, akkor az előbb említett hatás csak akkor jön létre, ha belátjuk a jelölés logikáját.

Például megtudjuk, hogy a körrel megjelölt fák kivágásra vannak Ítéelve, mert idősek, míg a kereszttel megjelölt fákra szükség van. Ebben az eset-

ben tapasztalatunk felerősíti a látványt, és az idős fákat még idősebbeknek fogjuk látni, mit a megőrzésre érdemesében még több értéket fogunk látni, mint ami ténylegesen bennünk van. De ha a Jelölési logika más, mondjuk a hosszabb fákat jelölte az erdész kereszttel és a rövidebbeket körrel, akkor a hosszabb fák és a rövidebb fák közötti különbség fog szemünkben megnőni, ezt a különbséget fogjuk eltúlozni.

A csoportok megismerésének első sajátossága tehát a túlzás, melynek az a funkciója, hogy megkönnyítse az eligazodást, a további különbségtévést. Térjünk rá most az emberi csoportok megismerésére. Itt egy további jelenséget találunk, mely szintén a túlzást szolgálja, de a túlzás alapja nem logikai, hanem érzésbeli.

Igen könnyen észrevehető tény, hogy valakinek jókedve van, vagy rosszkedve. Aki jókedvű, az mosolyog, nevet, aki rosszkedvű, az szomorkodik, esetleg sir. Ha külön-külön egymás után látunk Jókedvű, mosolygó embereket, akkor ha utólag kell megmondanunk, hogy összességében mennyire jókedvűek ezek az emberek, sokkal alacsonyabbra becsüljük ezt, mintha együttesen látjuk őket mosolyogni, vagy nevetni. Ugyanez érvényes a hangra is, ez például az oka annak, hogy a rádió kabaréműsorainak gyengébb poénjai után is bekeverik a közönség fergeteges nevetését, tapsát. Ezáltal a hallgatóban a nagy siker benyomása jön létre. Hasonló jelenségeket nap mint nap tapasztalhatunk, s a tömeges vagy a csoportos méretű érzelmi megnyilvánulásokat.

nulásokat mindig hangsúlyosabban élélik át, mintha azokat személyenként külön-külön tapasztaljuk. Ha elszórtan látunk az utcán tíz gyászoló nőt, szóltanul elmegyünk mellettük, ha egyszerre látjuk őket, amint zokogva igyekeznek a temető felé, felkapjuk a fejünket, és megragad a gyász hangulata.

Van az érzésbeli túlzásnak egy másik forrása is, részvételünk a csoportban. Ha csoportban érezzük, gondoljuk ugyanazt, akkor sokkal megragadóbb az érzésünk, gondolatunkban jobban hiszünk, mintha egyedül lennénk. Az Ünnepek, szórakozóhelyek, sportesemények látogatottságának és vonzerejének ez az egyik oka.

Említettük, hogy csoporthovatartozásaink tudata egyik legegységesebb tapasztalatunk. Abból, amit az előbb elmondottunk, az következik, hogy amikor csoportokról alkotunk képet, ezt sosem egyénként teaszük, hanem csoporttagként, ekként tehát nem tudjuk magunkat kivonni a gondolati és az érzésbeli túlzás törvénye alól. Az emberek csoportjairól alkotott képeink túlzáson alapulnak, ezzel azonban még nem merítettük ki sajátosságainkat, csak az alapot teremítettük meg a további vizsgálódáshoz.

Mint említettük, megismerésünk a csoporton belüli különbségeket mérsékeli, a csoportok közötti különbségeket növeli. Ebből az következik, hogy a túlzás talaján egy erősen leegyszerűsített kép jön létre az egyes csoportokról, hiszen a kép eleve csak a csoport

egyres /bár nem lényegtelen/ sajátosságaira terjed ki. Az egyszerűség legfőbb előnye, hogy ezeket a képeket könnyen lehet kiszűrni a valóságból, könnyen lehet megtanulni, emlékezetben tartani, és könnyen lehet azokat közölni. Megismer estink itt a hétköznapi élet egyik legfontosabb elvének, a legkisebb erőfeszítés, a takarékoság elvének engedelmességek. Az előnyök a könnyedségből adódnak, vizsgáljuk meg azonban a hátrányokat is,

A csoportokról alkotott túlzott és leegyszerűsített képeinket általánosnak tartjuk, még akkor is, ha azok nem alapulnak széleskörű, tapasztalati alapon. Érvényükben ezáltal nem kételkedünk, nem korlátozott ismereteknek tartjuk azokat, hanem tényeknek. Ha mondjuk állatok csoportjait észleljük az előbb jellemzett módon, lényegében helyesen járunk el, hiszen amikor például az állatok egy bizonyos csoportját zebrának nevezzük el, nem vagyunk kötelesek tudni, hogy a "csikós" zebrák csíkozata jelentős eltéréseket mutat, az egyik zebra csíkozása úgy különbözik a másiktól, mint két emberi ujj lenyomata. Amennyire zebrákkal van dolgunk a mindennapi életben /többnyire csak az úttestén/ ez az ismeretünk életünk végéig elég. Merőben más a helyzet az emberekké, akiknek a legkülönbözőbb elnevezésű csoportosulásait ismerjük. Beszélünk fiatalokról és öregekről, fariakról és nőkről, svédekről és kínaiakról, és mindjárt "ismerni" is véljük ezeket a csoportosulásokat, pusztán azon az alapon, hogy általános érvényűnek vélt túlzáson alapuló leegyszerűsített képek élnek

róluk a fejünkben. Ez ezeket a képeket nevezzük sztereotípiáknak.

Ha felsoroljuk az alábbi tulajdonságokat, például: művészi hajlamúak, hirtelen természetűek, szenvedélyesek, temperamentumosak, hangoskodók, lár-mások, lusták, muzikálisak, igen kevés emberbe ütköz-nénk, aki ne tudná, hogy az olaszokról van szó, és a leginkább azok "tudnák" ezt, akik életükben még nem jártak Olaszországban, legfeljebb sok olasz filmet láttak és sok olasszal találkoztak a Belvárosban. Mások még azt is hozzátennék, hogy a "dígókról" van szó, ezzel értésünkre adván, hogy értékelni is tudják az olaszokat úgy általában. Mégis, senki se lenne, aki /bár elismerné, hogy nem járt Olaszországban/ ne hi-vatkozna a saját tapasztalatéra, vagy arra, amit a felesége halott egy külkereskedelmi utazó sógorétól. Hogyan jön létre ez a vélt tapasztalati alap?

Az egyik mód a kirívó, elszigetelt esetekkel való találkozás, az eleve torz valóság alap. Az olasz operák, Mario Lanza, Gigli, a velencei gondolások stb. alapján könnyen adódik a következtetés, az olaszok muzikális lények. A tapasztalati alap másik eleme a ténylegesen létező csekély különbségek felnagyítása /szoros összhangban a már említettekkel/. Ha svédék átlagos testmagassága ténylegesen különbözik mondjuk a lengyelek testmagasságától, ez a sztereotípiában különösen éles megvilágításba kerül. A harmadik elem abból a sajátosságból adódik, ill. származik, hogy sztereotípiáink nagyrésze mások által közölt, hallott,

olvasott anyagon alapul, melyeknek maga helyzet, melyben tudomásunkra jutnak kölcsönöz különös hitelességet.

A sztereotípiákban megfogalmazott képhez érzésszerű elemek is társulnak, a Jelzők mindig valamilyen érzésszerű viszonyt is kifejeznek, Általában az a tipikus, hogy egy-egy csoport nemcsak más csoportokról alkot képeket, hanem saját magáról is. Itt az érzésszerű irányulás érthetően kedvező, más csoportok vonatkozásában kedvezőtlen vagy közömbös. Jellemző, hogy amikor 1947-ben hét nemzetre kiterjedően meg tudakolták a sajátmagukra vonatkozó sztereotípiákat, a németek is békeszeretőnek minősítették magukat. Mindezt két évvel a II. világháború után!

Az egyes nacionalista ideológiák előszeretettel terjesztik a saját nemzetre vonatkozó, egyoldalúan kedvező sztereotípiákat, melyek nem tesznek jó szolgálatot a népek közötti közeledésnek. Mielőtt megnéznénk, hogy általában véve milyen összetevőket tartalmaz egy ilyen sztereotípiák, nézzük meg, hogy milyen képet rajzoltak a 30-as években nálunk, nálunk magyarokról. Ma már ez nevetséges, akkor sajnos hatásos népámító eszköz volt?

"Valamennyi nemzeti tulajdonságunk közül a legszembeesőbb az a csodálatos tűrő erő, amely Széchenyi bámulatát is kivívta, A nagy tűrő erő mellett, időközönként hihetetlen erőfeszítésekre képes a nemzet. Előnyös tétel kétségkívül a nagyfokú értel-

messég. Az értelem általában nem egyik vagy másik nemzetnek az előjoga, azt azonban megállapíthatjuk, hogy a magyar alsó osztály tagjai is többnyire sokkal tanulékonyabbak, nehéz helyzetekben életrevalóbbak, jobban viselkednek mint a legtöbb környező nép fiai. Előnyös lélektani adottságunk továbbá az úri mivolt, mely éppúgy megtalálható helyes adagolásban a pásztor-emberben, a kocsisban vagy a parasztságában, mint a felsőbb rétegek tagjainál..."

Elszomorító ez az önkép, de ne gondoljuk, hogy más nemzeti önképek mások, általában véve valamennyi a Baját nemzeti csoport feltétlen pozitív képéből indul ki, és mindazt a jót, amit saját vonatkozásban elismer, büszkeséget, hűséget, bátorságot, becsületet, béke szeretetet stb. a többi nemzeti csoport vonatkozásában tagad vagy figyelmen kívül hagy.

Sztereotípiáink hasznos, megismerő szerepe tehát könnyen a visszájára fordulhat, megakadályozhatják más csoportok, nemzetek, korcsoportok, tájegységek igazi megismerését.

A nemzeti sztereotípiákon kívül igen sok más ilyen torzult kép él a fejünkben az "északiakról" és a "déliakról", a falusiakról és a városiakról, az öregekről és a fiatalokról, a férfiakról és a nőkről. Lényegében valamennyi ilyen torzult csoportkép azonos célt szolgál, azon túl, hogy elemi eligazodásra nyújt lehetőséget, feljogosít bennünket bizonyos viselkedésmódokra, Igazolja egyes tetteinket, melyek meg-

különböztetést rejtenek magukban másokkal szemben, pusztán azért, mert más csoportok tagjai. Ez ellen mindig és mindenütt fel kell lépnünk.

Hazánk Alkotmánya büntetni rendeli a faji, vallási, nemzetiségi megkülönböztetést, de a törvény tehetetlen ott, ahol csak a megkülönböztetés csirája lappang, a fejünkben élő torz és igazságtalan képmások között. Ez ellen nekünk magunknak kell küzdeni, Radnóti végzetes körülmények között született sorainál szebben nem lehetne kifejezni ezt az alapgondolatot:

Rémhírek és férgek közt él itt francia, lengyel, hangos olasz, szakadár szerb, méla zsidó a hegyekben, szétdarabolt lázas test s mégis egy életet él itt, – jóhírt vár, szép asszonyi szót, szabad emberi sorsot s várja a véget, a sűrű homályba bukót, a csodákat.

Attitűdök

"Bízzál érzéseidben! – Csakhogy az érzések semmiképpen sem végső érvényűek, nem őseredetiek, érzéseink mögött Ítéletek és értékelések rejlenek, amelyek érzelmek /vonzalmak, ellenszenvek/ formájában öröklődnek ránk. Az érzésből fakadó sugallat az Ítélet unokája – és gyakran téves Ítéletéi – mindenestre nem a saját Ítéletedéi Érzésünkben bízni, ez annyit Jelent, hogy inkább nagyapáinknak és az ő nagyszüleiknek engedelmeskedünk, semmint a bennünk lakozó isteneknek: értelmünknek és tapasztalatunknak."

Nietzsche már a modern szociálpszichológia megszületése előtt zseniálisan rátapintott a hétköznapi helyzetek egyik leggyakoribb megismerési módjára, az attitűdök segítségével való tájékozódásnak a sajátosságára: amikor véleményt nyilvánítunk, állást foglalunk számos kérdésben, és erőnk erejével a saját álláspontunkra hivatkozunk, de valójában nem a mi Ítéletünkről van szó, hanem csak arról, hogy addigi életünk sokszor előttünk is rejtett sodrában mire tanítottak meg bennünket. Egyszóval hétköznapi megismerésünk – és *erre már* a sztereotípiáknál utaltunk - nem annyira saját eredeti tevékenységünk eredménye, mint inkább másoktól szerzett sémák alkalmazása. Attitűdjeink ezeknek a hétköznapi megismerési sémáknak a pszichológiai alapját képezik. Egyként származnak családi hagyományból és abból a környezetből, ahol élünk, amelyeknek elvárásai elől nem tudunk kitérni.

Hétköznapi helyzetekben vonzások és taszítások örvényében élünk, környezetünk egyes elemeit szeretjük, más vonásaival elégedetlenek lévén gyűlöljük, és számos olyan tárgy, személy, csoport van életünkben, mely Iránt legfeljebb közömbösségre futja. Ha életünknek ebben az érzelmileg telített, elmentéses érzelmi pólusok között lüktető mezőjébe valami új dolog, személy, tárgy stb. kerül, nyomban működésbe lépnek beidegződéseink, az újdonságot elhelyezzük környezetünkbe, szeretni, gyűlölni, esetleg közömbösnek fogjuk tartani, de mindenképpen reagálni fogunk rá.

Társadalmi világunk változásaira általában nem közvetlen módon reagálunk, mint mondjuk a természeti környezet változásaira. Utóbbi esetben ha meleg van, szervezetünk fokozott verejtékezéssel válaszol, ha éhséget érzünk, táplálék után nézünk, de ha már a meleg ellen fürdéssel akarunk védekezni, nem lesz mindegy egy budapesti ember számára, hogy a Lukács uszoda terraszára vágjuk, vagy inkább a Sport-uszoda-ba megy, és azt is gondosan mérlegelnie kell, hogy egy húsboltban meleg kolbással veri-e el éhségét, vagy inkább a Hilton szálló egyik éttermében rendel többfogásos menüt. Ha társadalmi környezetben akarunk folyamatos és számunkra sikereket biztosító viselkedést megvalósítani, azaz megfelelő lakásban akarunk élni, "Jó" környéken, kielégítő munkára tartunk igényt, számunkra rokonszenves embereket kívánunk magunk körül látni, lépést akarunk tartani a divattal, az új könyvekkel, filmekkel stb., akkor valamiféle biztonságot kell megvalósítanunk, arra kell törekednünk, hogy előre felkészüljünk az újdonságokra, a szokatlanra, ki kell, hogy alakítsuk magunkban azokat a várakozásokat, amelyek mérőül szolgálhatnak számunkra abban a tekintetben, hogy mi az amit Jónak, tetszőnek tartunk, és mi az, ami taszít bennünket, amit kerülnünk kell.

Attitűdjeink rendszere ezt a biztonságot teszi lehetővé számunkra. Nyilvánvaló, hogy beállítódásaink nem egyes egyedül tőlünk függetlenül teszik lehetővé ezt az elemi tájékozódást, hanem egyrészt

gyermekkori tanulásunktól függenek, attól, hogy mi-
kor, milyen vonatkozásban tapasztaltunk sikert vagy
kudarcot, másrészt adott környezetünk elvárásaitól,
azaz attól, hogy éppen létező környezetünkben mit
tartanak helyesnek, mit tartanak helytelennek. Hiszen
ha boldogulni akarunk, környezetünk attitűdjeihez
kell igazodnunk*

Talán túlságosan elvontan fejtegettük az
attitűdök szerepét az életben, nézzünk néhány példát.
Mondjuk az egyes futballcsapatok iránt megnyilvánuló
beállítódásokat. Az EB I-ben tizenhat csapat küzd a
bajnokságért. Egészen világos, hogy ha valaki érdek-
lődik a futballvilág eseményei iránt /mely maga is
egy beállítódás eredménye/, egyszerre nem szurkolhat
valamennyi csapatnak, választani kell közöttük. Az is
belátható, hogy szinte lehetetlen feladat volna ezre-
ket a ősapátokat egytől egyig a maguk objektív való-
jában megvizsgálunk, azaz mérlegre tenni a ősapátok
játékosságát tudás, tehetség, edzettségi állapot,
csapatszellem stb. szempontjából, áttanulmányozni a
ősapátok edzőinek módszereit, az egyes egyesületek
és a futballszakosztály egymáshoz való viszonyát, az
egyesületek támogatóinak szellemét, anyagi lehetősé-
geit, egyszóval nincs módunk a futballvilág tudomá-
nyos megismerésére /sajnos még szakemberek sem te-
szik ezt/.

De nincs veszve semmi, nyugodtan hivatkoz-
hatnánk arra, hogy beleérzésünk, az egyes ősapátok
játékosainak személyéé ismerete, az edzőkkel, a szak-

osztályvezetőkkel stb. folytatott beszélgetés alapján iskialakíthatunk magunknak valamilyen képet a ősapátookról, és ennek alapján már választhatunk, mondjuk hivatkozhatunk Mándy Ivánra, aki ilyen módszerekkel nagyszerűen feltérképezte a "régi idők fociját". Miért ne lehetne ezt megtenni a mai futballal? Á probléma csak ott van, hogy ez a művészi megismerési mód sem alkalmazható, hiszen ez is egész életet kíván, nem beszélve a művészi látásmód elsajátításához szükséges tehetségről.

Más út nem áll előttünk, mint a hétköznapi megismerési mód megtanulása, mely az attitűdök megtanulását igényli. Ez nem túl nehéz feladat, mellette nyugodtan élhetjük életünket, ehetünk, ihatunk, alhatunk, ölelhetünk, végezhetjük munkánkat, és ráadásul azt is tapasztalhatjuk, hogy környezetünkben számcsan ilyen megismerési módot követvén, egyesek hasonló attitűdöket alakítanak ki mint mi. Velük ilymódon kapcsolatot is könnyebben alakíthatunk ki, mint másokkal, egyeseket csak azért fogunk kedvelni, mert a "mi" csapatunknak szurkolnak, míg másokat kizárunk a szóbajöhető ismerősök köréből, mert más ősapátoknak szurkolnak, esetleg nem érdeklődnek egyáltalán a futball iránt, A választott futballcsapat iránti beállítódásunk tehát más beállítódásainkat is meghatározhatja, és ez nem lebecsülendő erény.

De mégis miként választjuk a "mi" csapatunkat", melyet a többitől eltérően látunk, alapcsabban Ismerünk, amelyik sikerének örülünk, és kudarcát

szinte személyes szomorúságként éljük át?

Vegyünk mondjuk egy "Dózsa drukkert". Ez a személy részletesen és aprólékosan fel tudja sorolni a Dózsa felállítását, kupasikereit, emlékezetes góljait – esetleg évtizedekre visszamenőleg. – Kint van "minden meccsen" -, lélekben szinte ott játszik a fiúkkal a pályán. Aligha ismeri el, hogy választása ésszerűtlen, meg van róla győződve, hogy választása a "legjobb csapatra esett". Azzal nem törődik, hogy a többi tizenöt NB I-es csapat szurkolói is hasonló módon viszonyulnak a "saját" csapatukhoz, azokat a mi Dózsa drukkerünk eltévelyedett, rosszul mérlegelő, elfogult embereknek tartja, akiknél csak idő kérdése, hogy elismerjék a Dózsa tényleges elsőségét. Számítatlan tényező alakíthat ki ilyen attitűdöt a Dózsa irányában. legegyszerűbb eset, ha régi Újpest-drukker családból származik. De az előfordulhat, hogy vidékről felkerülve, a munkahelyi szűkebb közösség rendszere-
sen kijár a Dózsa meccseire, és ha csak nem kockáztatja meg a kiközösítést, emberünk velük tart. Eleinte talán kényszerűségből, de később túltesz a legfanatikusabbakon is. Az sem kizárt, hogy személyes sikereit mondjuk főnökének köszönheti, aki történetesen Dózsa drukker, és talán maga sem tudja, de valójában "hálából" áll ennek a csapatnak a pártjára.

Mint láttuk, az attitűd lényeges eleme a választás, melyet azonban nem pusztán gondolkodási tevékenység, mérlegelt és előzetesen beszerzett információ begyűjtése előz meg, hanem érzés, melynek

eredete a társadalmi környezet amelyben élt, vagy él. Nyomban azt le tekintetbe kell vennünk, hogy mivel érzésről van szó, a választás mindjárt értékelést is jelent, a Dózsa drukker a Dózsát tartja igazán jó csapatnak, a többiről legfeljebb elismer bizonyos pozitívumokat, de összességében kedvezőtlenül ítélkezik róluk. Nincs arról szó persze, hogy ez az értékelés légbőlkapott lenne, hiszen ismeretek képezik az alapját, tehát a Dózsa drukker nagyon is tisztában van például a Dózsa csatársorának átütő taktikájával, tudja, hogy az adott meccsen ki játszik nagyon jól, ki játszik gyengébben, azt is tudja, hogy a játékosok mennyit és hogyan edzenek stb., csak éppen ezek az ismeretek nem megelőzik, hanem követik az érzelmi beállítódást, tehát egyoldalúak, és csak azokat a tényeket veszik figyelembe, amelyek nem mondanak ellent az érzéseknek. Ha például egy Dózsaszár egyszer gyenge napot fog ki, és a legjobb helyzeteket is kihagyja, ezt nem az edző vagy a csapat egészségének tevékenységének tudja be, hanem véletlennek, holmi jelentéktelen kivételnek fogja föl.

A Dózsa iránti attitűd voltaképpen tehát két "pszichikus" elemből áll: egy ismereti /kognitív/ *éa egy érzelmi /affektív/* vonatkozású összetevőből. Hem lenne teljes az attitűdökről alkotott képünk, ha nem számolnánk azzal, hogy mindez a viselkedésben is kifejezésre kell, hogy jusson. Dózsa-drukkerunk kijár a meccsekre, kiadásokba veri magát ha csapata létesítményeinek támogatására gyűjtés indul, fáradtságos utazásokat vállal, csakhogy láthassa kedvenceit.

Autogrammokat kér tőlük, barátait Dózsa drukkerék közül válogatja ki, gyermekeit ennek a csapatnak a szertetére nevei stb.

A példánkban szereplő attitűdökhöz hasonló sajátosságokkal rendelkezik minden társadalmi beállítódás, vonatkozzék színházi előadásra, filmre, könyvre, színészre stb. A lényeg az, hogy olyan tárgyra van szükség, mely szerkezetét, eredetét tekintve társadalmi, melynek megismerésére nincs egzakt, természettudományos értelemben igaz megismerési kritérium. Az attitűdök sokfélék, egy-egy tárgy tekintetében élesen polarizálódhatnak. Egy kiállítási vendégkönyv bejegyzései például hasznos adalékot adhatnak az attitűdök "anatómiájának" megértéséhez. Gondoljuk csak meg, ki venné magának a bátorságot /még hivatásos esztéta sem mindig/, hogy érvényesen, egyszer s mindenkorra eldöntse valamely mai avantgárd képzőművészeti alkotás, vagy alkotó jelentős vagy jelentéktelen voltát? A vendégkönyvek bírói azonban rendszerint összetévesztik attitűdjüket a statáriális bíróság Ítéleteivel, s gyakran olvashatunk megfellebbezhetetlen Ítéleteket tollúkból. A pozitív póluson a "modern művészet isteni ereje" típusú bejegyzések állnak, a negatív póluson a "felháborító zűrzavar iszonyata" típusú bejegyzések. A "csendes többség" többnyire nem ír be semmit, az ő attitűdjük semleges érzelmi töltésűnek vehető.

Látjuk tehát, hogy az attitűdnek iránya van, mégpedig aszerint, hogy milyen érzés, szeretet

vagy utálat képezi a magát. Az érzések erőssége változhat, hanem az attitűdök intenzitása. A feneketlen gyűlölet és az egetverő szeretet között számtalan fokozat képzelhető el, az attitűdök mérésére szolgáló skálák éppen ezeknek a fokozatoknak a bemérésére specializálódott eszközök. Még egy példa a végletesen polarizált attitűdökre: a Nők Lapjában lezajlott népesedési vitára emlékeztetünk, ahol az "egoista anti-anya" kutyáját banánnal etető rémalakja állt szemben a "gyermekreit gyöngéden szerető édesanya" idillire retusált képével.

Nem kell kétségbeesnünk, mert annyi önmaga igazában feltétlenül bizakodó attitűddel állunk szemközt. A társadalmi élet által ránkzúdított eseménytömeggel leegyszerűsítő, "beskatulyázó" eljárások nélkül nem boldogulnánk. Mindenki mindenhez nem érhet. Az viszont nagyon fontos, hogy magunkban és másokban tudatosítsuk, az attitűdök mélyén tudatlanság lapul, mely nem szégyen, de azzá válik, mihelyt a tudás, álcájában óhajt tetszelegni. Meg kell tanulnunk együtt élni az attitűdökkel, s ha már mást nem tehetünk, próbáljunk meg legalább egy dolgot igazán megismerni.

Az attitűdök funkciója többoldalú. Tudáspótlékként szolgálva az attitűd ellát bizonyos ismereti funkciót, legalábbis megóv a teljes tanácstalanságtól. Érzés-jellegénél fogva pozitív illetve negatív irányba befolyásol bennünket, ezáltal értékeink kifejezésére tehetünk /sokszor tüntetően/ szert ál-

tala. Mivel az emberei: legkülönbözőbb tárgyakra vonatkozó attitűdjei /például a múlt esti tévéműsor/ pár szó után kiderülnek, a hasonló attitűd bevallása alkalmazkodásra ad lehetőséget. Saját személyünk is attitűdtárgynak számít /mind magunk, mind mások számára/, és a személyünkre vonatkozó saját attitűd több nyire pozitív /magyarul: szeretjük magunkat/, az attitűd fenntartására törekedvén egyúttal az attitűd önvédelmi funkciójának megnyilvánulására is lehetőséget biztosítunk. Az attitűdbe-foglalt én-kép, nem mindig van összhangban tényleges valónkkal. Szélsőséges, de jellemző esete az attitűd önvédelmi funkciójának Zolnay Pál egyik dokumentációs filmjének szereplője, szegény, idős, tönkredolgozott parasztasszony, aki csak akkor fogadta el "magához hasonlóknak" a róla készült fényképfelvételt, amikor az már inkább egy Szűz Mária olajnyomatra hasonlított, mintsem rá, annyira eszményire retusáltatta.

Az attitűdök egyes elemei közötti viszonyt, valamint az attitűdök egymásközi kapcsolatait az egyensúly elve szabályozza. "Hasonló a hasonlóknak örvend", "madarat tolláról, embert barátjáról", "nem esik az alma messze a fájától", és még vég nélkül idézhetnénk a közmondásokat, melyek szentenciaszerűsége éppen ellentmondásmentességükben van. Az attitűdök segítségével történő hétköznapi gondolkodásnak sajátja ez a fajta ellentmondásmentesség, melyet egyensúlyra való törekvésnek nevezünk. Védekezünk az olyan tendenciák ellen, melyek az egyensúly felbontását célozzák.

Az egyensúlyra való törekvés egységek létrehozásában juthat kifejezésre, Kiegyensúlyozott egységnek tekinthetjük például a következőt:

ellenségem ellensége a barátom / -- + /

Ugyancsak kiegyensúlyozott egység a következő:

barátom barátja a barátom / + + + /

Ezek az egységek nem tartalmaznak ellentmondást, nem erőszakolják meg a hétköznapi logikát, A következő két egység azonban már ellentmondással következésképpen feszültséggel terhes:

ellenségem ellensége az én ellenségem / --- /

barátom barátja az ellenségem / -- + /

Az attitűd-dinamika értelmében az utóbbi két esetben nehezen viseljük el az ellentmondás által kiváltott feszültséget, következésképpen változtatnunk kell az egység valamelyik elemét. Nyilvánvaló, hogy a kapcsolat megváltoztatása megy nehezebben, mert az rajtunk kívül való /kapcsolat alatt értve a saját attitűdtárgyunk kapcsolatát a maga attitűdtárgyához/. Saját attitűdünk megváltozhat vagy a mi attitűdtárgyunkkal /barátunkkal vagy ellenségünkkel/ szemben, illetve megváltozhat az attitűdtárgyunk attitűdtárgyával /barátunk vagy ellenségünk barátjával, vagy ellenségével/ szemben.

Az egyensúlyra való törekvés másik esete, amikor egy attitűdön belül merül fel ellentmondás, disszonancia. Például szeretünk dohányozni, és na-

ponta elszívunk egy doboz Szimfóniát. Viszont tudjuk a tévéből, az újságokból, hogy a dohányzás tüdőrákot okoz. Kérdés, hogy miként oldjuk föl ezt az ellentmondást viselkedésünk és ismeretünk között? A nehezebb megoldás a dohányzás elhagyása, erre rendszerint csak egy szívinfarktus bírhat rá bennünket. És addig? Disszanancia-redukcióra kerül sor, mely abból áll, hogy meggyőzzük magunkat, hogy egyrészt a hírek túlzottak, másrészt nálunk nincs családi hajlam a tüdőrákra és így tovább. A meggyőzés során nem az igaz érveket fogjuk keresni /hiszen akkor meg kellene változtatnunk attitűdünk viselkedési elemét, ami a legnehezebb/, ha nem csak a jó érveket, melyek segítségével Igazolhatjuk a józan észnek ellentmondó viselkedésünket.

Ellentmondás merülhet föl az attitűd érzésszerű és ismereti elemi között, ilyen esetben általában kiegyenlítődés áll be: az ismereti gyarapodáshoz érzések társulnak, az érzelmi intenzitás növekedését az ismeretek bővülése kíséri /persze nem mindig/.

Az attitűdök és az attitűdök dinamikája végsősoron hasznos szerepet játszanak hétköznapi viselkedésünk vezérlésében, de életünk igazi választásaiban /melyből nincs sok/ nem árt a "bennünk lakozó istenekre" hagyatkoznunk: értelmünkre és tényleges tapasztalatunkra.

Utánzás

Ki ne látott volna kisgyermeket, aki az apja vagy anyja cipőjébe bújik, kalapját, sálját próbálgatja. Van-e közülünk valaki, aki ne vágyott volna hasonlítani egy mozhősre, a szomszéd fiúra vagy éppen Napoleonra mint Raszkolnyikov? Mindezeknek a viselkedéseknek az utánzás az alapja.

Sokáig a társadalom eredetét és fennmaradását egyes-egyedül az utánzással magyarázták, melyet veleszületett ösztönnek tartottak. Ezen az alapon egy igen egyszerű társadalomkép alakult ki, mely nem igen különbözött az állatok "társadalmaitól". Megértetlen maradt azonban az alapkérdés, hogy ki utánoz, mit utánoz és miért utánoz? Szeretnénk kimutatni, hogy milyen válfajai vannak az utánzásnak, és az egyes válfajok milyen szerepet töltenek be az emberi viselkedés társadalmi szabályozásában. Arra is választ keresünk, hogy miként zajlik az utánzás.

Utánzásnak nevezzük azt a viselkedést, amelyet a személy nem önállóan épít fel, hanem bizonyos mintát véve alapul, másolás útján valósít meg. Utánzásra mindig olyan esetekbe kerül sor, amikor az egyén számára kisebb erőfeszítést jelent egy bizonyos eredmény elérése érdekében utánózni, mint eredetét alkotni, eredeti viselkedést megvalósítani. Az eredeti viselkedést a többség viselkedésétől eltérő viselkedésként határozhatjuk meg. Induljunk ki abból

a helyzetből amely a legegyszerűbb utánczás esete, az úgynevezett ragály-utánczás. Az elnevezés utal ennek az utánczási formának a sajátosságára, hogy szélesebben, szinte ösztönös erővel fut végig az embereken, nem hagyva még arra sem időt számunkra, hogy meggondolják, van-e egyáltalán értelme az utánczásnak, annyira kicsiny erőfeszítésükbe kerül. Ha például valaki ásítani kezd, mondjuk egy színházi bemutaton, akár a közönségből valaki, akár a színpadon egy színész, az ásítás ragályszerűen végig fog terjedni az egész teremben. Hasonló módon terjed a nevetés, a taps, ezt régen minden színházigazgató tudta, és számos fizetett tapsoló ennek köszönhette megélhetését. Általában olyan helyzetekben következik be ez az utánczási forma, amikor igen egyszerű viselkedésformáról van szó, melynek funkciója az érzelmi közösség, az együttes élmény megalapozása. Tömegben kiváltképp hajlamosak vagyunk ilyen elemi érzelmi kifejezések utánczására, legyen az ujjongás, tetszésnyilvánítás vagy szomorúság, gyász.

Az utánczás segítségével kivezető utat is találhatunk valamilyen helyzetből, ahol tanácstalanul állunk, nem tudjuk mit tegyünk. Ebben az esetben nem a ragály-utánczás spontaneitásával cselekszünk, hanem a helyzet mérlegelése után jutunk arra az elhatározásra, hogy utánczás révén oldjuk meg a dilemmánkat. Egy kísérlettel szemléltetve ezt a helyzetet, megvizsgálták, hogy miként viselkedünk olyan helyzetben, ahol valamilyen váratlan felszólítás ér bennünket, és előzőleg láttunk valaki másnál megoldást erre a helyzet-

re. Egy könyvtárban az ügyeletes könyvtáros ismeretlen személyeket megszólított azzal, hogy kéreti őket a könyvtáros. Ezt megelőzően egy másik — a kísérletbe beavatott — személyt is megszólított az ügyeletes könyvtáros, és ez a másik személy egyes esetekben felháborodottan tiltakozott, megtagadta az engedelmeskedést, más esetben pedig szó nélkül engedelmeskedve felállt és kiment. A kísérlet során azt tapasztalták, hogy a beavatatlan kísérleti személyek viselkedése nagymértékben igazodott a beavatott személyek viselkedéséhez, tehát a szokatlan helyzetben utánzás segítségével kerestek megoldást a maguk számára.

A ragályszerű utánzás valamint a dilemmamegoldó utánzás egyszerű formáinál összetettebb forma a modellkövető utánzás.

A modellkövető személy szempontjából nézve ezt az utánzási formát, a legfontosabb az, hogy a személy megfigyelhesse a modellt, indítást érezzen magában a megfigyelésre, visszaemlékezzen tapasztalataira, és viselkedésében ténylegesen vissza is tükröződjék mindez. A megfigyelés lehetőségének a biztosítása a legkönnyebb: egyszerűen kapcsolatba kell hozni a modellt követőjével, lehetőséget kell biztosítani a megfigyelésre. Ennek elemi feltételei vannak. A modellnek ki kell emelkednie a környezetből, vagyis megkülönböztethető sajátosságokkal kell rendelkeznie. Nehezebb biztosítani azt, hogy felszólító jellege is legyen, azaz a modellkövető személy indítást érezzen magában az utánzásra. Ez elsősorban a

modellkövető személy szükségleteitől, igényeitől függ, valamint attól, hogy minek tulajdonít fontosságot és minek nem. Egy fiúgyermek például leginkább az apját tekinti modellszemélynek, az ő viselkedésének követésére érez magában indíttatást, egy bakfis – ha táncdalénekes akar lenni, nem az osztályfőnökét fogja modelljének tekinteni, hanem Zalatnay Saroltát.

Ha a megfigyelés lehetőségei adottak, el kell érni a hatékony visszaemlékezést, A visszaemlékezés mindenekelőtt attól függ, hogy a modellkövető személy mennyire képes magában elraktározni a megfigyelés során szerzett tapasztalatokat. Nem mindegy például, hogy milyen eszközök segítségével rögzíti Ismereteit. Egy kísérletben a visszaemlékezés módjának a hatását kutatták a modellkövetésre. Süketnémák "párbeszédéről" készített filmet vetítettek le a kísérleti személyeknek. A kísérleti személyeket négy csoportba osztották. Az egyik csoport a filmet követően csak képzeletében, képszerű visszaemlékezés segítségével rögzíthette magában a filmen látott történetet /mondjuk egy féltékenységi jelenetet/. A második csoportnak az volt a feladata, hogy lehetőleg "szószerint" fejtse meg az egyes gesztusok értelmét /hiszen a süketnémák gesztusokkal cserélnek eszmét/. A harmadik csoportnak csak a lényegre kellett visszaemlékezni, ahogy azt szavakba tudták sűríteni. A negyedik csoportban pedig a film megtekintése után közvetlenül számtanpéldákat adtak oda megfejtésre, így őket megakadályozták abban, hogy emlékezetükben egyáltalán rögzítsék a látottakat. Amikor a film megtekintését követően

negyedórával a kísérleti személyeknek el kellett játszaniuk a látottakat, a legeredményesebben a harmadik csoport tudta megoldani a feladatot, tehát a szavakba sűrített bevésés módszere volt a leghatékonyabb. Csekély eredményeket értek el az utánzásban a negyedik csoport tagjai, akik mindenféle emlékezeti rögzítéstől meg voltak fosztva,

A hatékony emlékezeti rögzítés akkor biztosít igazán eredményes utánzást, ha lehetőséget biztosítanak mozgásos gyakorlásra is. A mozgásos gyakorlás lényege, hogy eleinte a modell-személy viselkedésének részeit gyakorolja be az utánzó, majd a külön-külön már tudott részeket egyszerre gyakorolja be, akár a színészek a színpadi mozgást egy-egy darabban. Feltehető, hogy a puszta megfigyelés és emlékezeti rögzítés hátrányban van a mozgásos begyakorlással szemben. /Ezt állatkísérletek is alátámasztják, lekötött kismacskák macskák mozgását ábrázoló filmek alapján kevésbé tanulnak meg jól mozogni, mint amikor maguk is mozoghatnak/.

Az eredményes utánzás feltételeit azonban még nem merítettük ki. Pontos, hogy az utánzás az utánzó számára "kifizetődő" legyen, azaz valamilyen szükséglete kielégüljön, vagy legalábbis az utánzás árán elért előnyök múlják felül a hátrányokat. A dohányzó gyermeket például hiába büntetik az iskolában és a családban, ez a hátrány nincs arányban az az előnnyel, amelyet a gyermek a dohányzás révén státuszgyarapodásban kortársai között elér. Ha két

felnőtt viselkedésének utánzása között választhat a gyermek, és az egyik felnőtt jutalmat oszt, a másik pedig nem, akkor általában a jutalmazó személy viselkedését utánozzák le inkább a gyermekek. Ez azonban csak egy nagyon általános összefüggés, pontosan azért, mert az a gyermektől függ, hogy mit tart fontosabbnak. Ha a két személy közül például az egyik férfi és a másik nő, akkor a jutalmazástól már függetlenül a gyermekek inkább a férfiak viselkedését utánozzák.

A közvetlen előnyszerzés által kiváltott megerősítésen kívül utánzásra csábíthat a közvetett megerősítés is. Ilyen esetben az utánzó csak áttételesen – legtöbbszörre azonosulás útján – részesül előnyökben, és emiatt utánozza a modell viselkedését. Többek között ez a magyarázata a tévében, a filmekben, illetve a képregényekben látott hősök viselkedésének, szokásainak, öltözködésének s beszédmodorának gyakorta tapasztalható utánzásának. Egy szellemes kísérlet a következőképpen világította meg ezt az utánzási módot. Gyermekeknek vonzó hősök által játszott krimet mutattak be, mely háromféleképpen végződött. Az egyik csoport azt látta, hogy a büntett után a bűnösök vígan kerekét oldottak, és élvezték kártevésük gyümölcseit. A másik gyermekcsoport azt látta, hogy a vonzó hősöket a büntett elkövetése után példásan megbüntették, végül a harmadik csoport azt látta, hogy a büntettet ugyan elkövették de az nem vont maga után sem pozitív, sem negatív következményeket /a szerzett pénz például eleve hamis volt/.

Amikor utánzásra került sor, azt tapasztalták, hogy a vonzó gonosztevők abban az esetben találtak legkevesebb utánzóra, amikor példásan megbüntették őket. Amikor sikerrel jártak, illetve bántódásuk nem esett, a gyermekek szívesen leutánozták őket. Feltehető, hogy ez a jelenség lappanghatott évekkal ezelőtt a Tell Vilmos járvány mögött is, amikor a tévé sorozatának hatására tucatjával vitték a kilőtt szemű gyermekeket a klinikákra. Tell Vilmos cselekedete – sikeres és igazságos volta folytán – ugyanis azonosulást váltott ki a gyermekekből, és utánzás, majd szemkilövés lett a dolog vége.

Nem szükséges a modell minden egyes mozdulatának, megnyilvánulásának utánzását megerősítésnek kísélnie ahhoz, hogy a modell teljes viselkedése utánzóra találjon. Elég néhány viselkedés utánzását közvetett vagy közvetlen úton megerősíteni, és az utánzó a többi viselkedést is leutánozza. Egy kísérletben alkalmaztak egy babát, mely bólogatott, fintorgott, dörmögött. Gyermekeket bőkezű jutalmazás segítségével rávettek arra, hogy ők is bólogassanak, fintorogjanak és dörmögjenek, mint a baba. Ez sikerült is. Ezen kívül a baba még egy gombot is nyomogatott, és a gyermekek is nyomogatni kezdték a gombot, jóllehet ennek a viselkedésnek az utánzásáért már semmiféle jutalmazásban nem részesültek.

Már említettük, hogy a modell felszólító jellege befolyásolja az utánzást. Általában a fon-

tosnak, jelentőségteljesnek elismert modell inkább csábít utánzásra, mint a jelentéktelen, presztízs nélküli modell. Ezt természetes hétköznapi helyzetben lefolytatott kísérlet segítségével bizonyították be. Közismert, hogy ha a közlekedési lámpa tilosra vált át, és nincs keresztező forgalom, egy türelmetlen ember mindig akad, aki mielőbb át akar menni az úttestén. De mitől függ az, hogy hányan mennek utána? Egy ízben a lámpa tilalmát egy jólöltözött, frissen vasalt fehér inges, nyakkendő, diplomatatáskás "úriember" szegte meg, és rajokban talált viselkedése követőkre. Amikor ugyanaz az ember "topis" öltözékben, félretaposott sarkú cipőben, spárgával összekötözött csomó kacattal a hóna alatt szegte meg a lámpa tilalmát, nem hogy utánzókra talált volna, hanem többen rákiabáltak, és visszaráncigálták a vározók közé. Viselkedését tehát nem utánozták le.

Az utánzásban az is számít, hogy a modellkövető személy mennyire tartja magához hasonlóknak az utánzott személyt, illetve, mennyire akar hasonlítani hozzá. Általában az a tendencia érvényesül, hogy a hozzánk hasonló, vagy hasonlóknak vélt személyeket szívesebben utánozzuk, mint a tőlünk különböző vagy különbözőnek tartott személyeket,

Az utánzás tehát – mint láttuk – kényelmes viselkedés, leegyszerűsíti az életünket, és a hétköznapi életben szükséges viselkedésformák megtanulásának egyik leghatékonyabb eszköze. Utánzás nélkül szinte minden viselkedésformát magunknak kellene

feltalálni, ami képtelenség, A túlzásba vitt utánzás viszont káros, szürkességbe, vagyis egyénietlenségbe torkollik.

Személyközi kapcsolat

Hétköznapi életünk talán legkézenfekvőbb realitása más emberekkel létesített személyes kapcsolataink léte, vagy hiánya. Személyes kapcsolatait általában mindenki maga választja meg, és a választás annyira öntörvényűnek, véletlenszerűnek, kiszámíthatatlannak tűnik számunkra, hogy szinte tudomásul sem akarjuk venni azt, hogy ezen a területen is törvényszerűségek, meghatározó tendenciák vannak. Egy kapcsolat kialakulását interakció, kommunikáció előzi meg, melyet a szóbanforgó személyről alkotott benyomás, kiépülése kísér. Az előző részekben már megismertünk ezekkel a folyamatokkal, és láttuk, hogy személyekről alkotott benyomásaink nagy általánosságban két pólus köré rendeződnek el, vannak akikről pozitív benyomásokat szerzünk, míg vannak, akiket negatívan ítélünk meg.

Bár nem lenne érdektelen a negatívan értékelt személyekkel való kapcsolatokat sem elemeznünk,, ebben a részben elsősorban a pozitív benyomást keltő személyekkel való kapcsolat kialakulását kísértük végig, hiszen célunk nem az egymást ki nem állhatók, a gyűlölködők szaporítása, hanem ellenkezőleg, a pozitívan értékelt személyekkel való kapcsolatok kiala-

kításának szorgalmazása. Egy dologra azonban tekintettel kell lennünk; bármennyire is megismerjük majd a tudomány segítségével a pozitív emberi kapcsolatok sajátosságait, aligha várható egy Országos Boldogsághivatal felállítása, ahol ki-ki adatai kartotékokon sorakoznak és egy számítógépnek nincs más teendője, mint a boldogsággal kecsegtető személyes kapcsolatok szövése, megteremtése. Személyes kapcsolataink döntő elemét képezi a választás, a saját magunkban kiérlelt döntés, mely a dolog természeténél fogva számos olyan elemet tartalmaz, melyek előzetes számbavevésre nincs mód, A találkozás, az ismerkedés, egymás próbálgatása, a kapcsolat saját örömeinek, kudarcainak együttes megélése, egyszóval kapcsolataink története számos tényezőjében egyes egyedül tőlünk függ. Választásainkat, vonzalmainkat tehát magunknak kell megélnünk, magunknak kell döntenünk arról, hogy életünket milyen társakkal akarjuk és tudjuk leélni, Fonyó Ilona vizsgálatai arra mutatnak, hogy személyes kapcsolataink szerveződése saját személyiségünk lenyomatát hordozza, egyszóval igen eredeti és sajátos mintát mutat. Akit például sorsa társas környezetéből kiszakít, aki teljesen megváltozott környezetben teljesen más személyek között kezdi újra az életét, az hamarosan újra maga köré szervezi ugyanazt a társas szerkezetet, melyet elhagyott, vagy elhagyni kényszerült. A személyes kapcsolatoknak van tehát egy meghatározottsági szintje a személyiségen belül, melyet a személyes kapcsolatokról általában szólva most mellőzni fogunk.

A személyes kapcsolatok másik szélső megha-

tározójaként meg kell említenünk ezeknek a kapcsolatoknak a társadalmi meghatározottságát, mely alatt nem egyszerűen azt értjük, hogy személyes kapcsolatot csak társadalmilag érett, a társadalmi viselkedés eszközszerét ismerő és alkalmazni kívánó személyek képesek egymással létesíteni, hanem azt is a társadalmi meghatározottságok közé kell sorolnunk, hogy az emberek a társadalomban elfoglalt helyzete, lakóhelye, családi háttere, vagyoni helyzete, iskolai végzettsége, foglalkozása, életkora bizonyos kapcsolatokat valószínűsít, míg másokat kizár. Itt tehát egy olyan korlátozó tényezőről van szó, mely behatárolja a személyes kapcsolatok megválasztásaiban megnyilvánuló szabadságunkat. A társadalomban elfoglalt helyzetünk szinte a tudtunk nélkül már előre kijelöli azoknak a személyeknek a körét, akik között válogathatunk, írjon bármit Szomaházy István a gépírólánnyok és a vezérigazgatók fergeteges szerelméről, szóljanak a karriertörténetek a személyes kapcsolatok megválasztásában uralkodó korlátlan személyi szabadságról, társadalmi méretekben ez nyilvánvalóan nem így van, elégséges egy pillantást vetnünk azokra a statisztikákra, amelyek a házastársi kapcsolatok, a baráti társaságok összetételét mutatják a társadalomban elfoglalt helyzet szerint.

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a személyes kapcsolatok létesítésében megnyilvánuló viszonylagos szabadságnak életünkben ne lenne óriás szerepe, annál is inkább így van ez, mert amikor meglátunk egy csinos nőt a buszon, vagy egy szimpatit-

kus ügyfelet a hivatalban, egyáltalán nem gondolunk vonzalmaink pszichológiai és szociológiai előfeltételeire, melyek számunkra eleve adottak. Annál többet foglalkoztat bennünket az a kérdés, hogy vajon mitől függ egy személyes kapcsolat kialakulása, mitől függ az, hogy valakit vonzóbbnak ítélünk meg mint a többit. Hiszen életünknek jóformán nincs egyetlen pillanata sem, amikor emberek között forogván ne tapasztalnánk magunkon azt a jelenséget, hogy egyesekkel szívesebben töltjük el az időnkét, mint másokkal, hogy vannak olyanok, akiket szeretnénk megismerni, akiknek szeretnénk udvarolni, akikkel szeretnénk barátkozni, míg másokat közömbösnek tartunk vagy éppen ellenszenvesnek tartván őket, kerülni igyekszünk. Pontos azonban tudnunk, hogy ezek az ítéleteink, véleményeink sokban változnak, és Jó hogy változnak, mégha nem is mindig szívesen veszünk erről tudomást, éa görcsösen ragaszkodunk az emberekről szerzett első benyomásainkhoz, melyek szerepét szeretjük túlbecsülni. Másik probléma forrása ezen a területen az a szintén gyakori Jelenség, hogy vonzalmaink és vágyott választásaink nem mindig kölcsönösek. A következőkben megnézzük, hogy a szociálpszichológia mit tud mondani a személyes kapcsolatok kialakulásáról és fennmaradásának feltételeiről.

Nem sok, amit mondani tud. Lényegében nem többet annál, amit mindenki közmondásszerűen meg tud fogalmazni: "Hasonló a hasonlónak örvend", de "Az ellentétek vonzzák egymást". A szociálpszichológiai kutatás mindkét tételt igazolni látszik. Minden sze-

mélyközi kapcsolat keletkezésének és fennmaradásának van egy alapfeltétele, ez abban áll, hogy kapcsolat mindkét fél számára kielégítő legyen. Ez a kölcsönös kielégítettség hol a kölcsönös hasonlóság, hol a kölcsönös ellentétek feltétele mellett érvényesül, sokszor a két feltétel kombinálódik, Egy tartós kapcsolat általában kettős értékelést foglal magában. Egyrészt tartalmazza azt a felismerést, hogy bármilyen kapcsolat fenntartása előnyösebb az egyedüllétnél, nem mindenki osztja ezt a nézetet. A magányosok egy része olyan emberek közül kerül ki, akiknek az egyedüllét előnyösebb, mint a kapcsolat, ennél fogva 3ól érzik magukat egyedül. Másik részük képtelen a saját igényeinek megfelelő partnert találni – és .ez a gyakoribb eset, Relatívén azonban ők is Jobban érzik magukat így egyedül, mint egy igényeik alatt létesített kapcsolatban, A tartós kapcsolatok másik értékelési eleme az a felismerés, hogy a partner az adott viszonylatban az összes szóbajöhető alternatív megoldásnál jobb. Itt is ki kell emelnünk a viszonyítást, mely csak a reális alternatívák körére terjedhet ki. Valaki elégedett lehet a feleségével a munkahelyén dolgozó nőkhöz, a baráti társaságába tartozó nőkhöz képest, de elégedetlen lehet vele, ha mondjuk Sophia Lorenhez hasonlítja. Az utóbbi azonban nem tartozik a reális alternatívák körébe, így házaselelte zavartalan lehet.

A hasonlóság legegyszerűbb esete a téri helyzet hasonlósága, a közelség. Valóban, az a tapaszt-

talat, hogy ha minden egyéb *feltétel egyenlő*, az egymás közelségében élő személyek könnyebben létesítenek kapcsolatot egymással, mint azok a személyek, akik távol élnek egymástól. Ez még trivialis. Van azonban a közelségnek egy pszichológiai értelemben vett esete is, a társadalomlélektani közelség. Ez kifejeződhet a nézetekben, a beállítódásokban, az ízlésirányokban, értékelési szempontokban mutatkozó közelségben. Gyakorlati tapasztalat, hogy hétköznapi helyzetekben a legkönnyebben úgy ébreszthetünk magunk iránt rokonszenvet, ha hangsúlyozni iparkodunk az ilyen értelemben vett közelségünket, hasonlóságunkat. "De ne felejtse el, hogy elég, ha helyesel valakinek, ha elbarátja gyanánt tünteti fel magát, az illető máris szinte teljesen felszabadul, és közvetlen, fesztelen beszélgető társává válik." – mondja Okudzsava egyik regényében valaki. Végeredményben a hízelgés sem egyéb. Más kérdés, hogy a kapcsolatok kialakításának ez a módszere mennyire erkölcsös.

Azt mondtuk, hogy tartós kapcsolatok esetében elengedhetetlen a kölcsönös előnybiztosítás. Miből származhat előny? nyilvánvalóan abból, hogy a kapcsolatban a partnerek pozitívan értékelik egymás egyes tulajdonságait, és a pozitív értékelés eredménye a kielégülés. Itt már jelentős szerepe lehet az ellentéteknek is. Legdurvább példája az a dosztojevszkiji alapszituáció, ahol a gazdag öreg férfi fiatal, Bzép, de szegény feleséget vásárol magának. De egyenlőségen alapuló kapcsolatokat is Jellemezhet az ellentéték megléte, ha azok kölcsönösen kiegészítik

egymást. Számos diákházasság született az eredetileg tanulmányi munkamegosztás miatt létrejött tanulópárok-ból, legáltalánosabban ismert előnyforrás a "szépnek" értékelt külső megjelenés. Az igaz ugyan, hogy minden korban, és minden társadalomban más és más alakot, arcot, mosolyt stb. tartottak szépnek, de ez még egyetlen előnytelen megjelenésű, embert sem vigasztalt meg kudarcaiért. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a külső megjelenésnek valóban igen nagy szerepe van a .Kapcsolatok kialakulásának első szakaszában, később, a személyek kölcsönös megismerkedésének, kapcsolatuk más vonatkozásokban való sikerességének függvényében ennek a szempontnak a jelentősége elhalványul. Amerikában egyszer egy bál keretében bemutattak egymásnak 376 férfi egyetemi hallgatót 376 női egyetemi hallgátinak. Minden egyes személyt egy észrevétlen zsűri előzetesen "szépnek", "átlagosnak", illetve "csúnyának" minősített. A ténylegesen sikeres – későbbi találkozásokban folytatódó – kapcsolatos elemzésből kiderült, hogy a "csúnya" kategóriába került személyek hátrányban voltak, azaz igen ritka volt a "csúnya-szép" kapcsolat, valamivel gyakoribb volt a "csúnya-átlagos kapcsolat", de leggyakrabban a "szép-szép", "átlagos-átlagos" és a "csúnya-csúnya" kapcsolat fordult elő.

Más előnyforrások szerepe sem becsülhető azonban le. Így a tudás, a társadalmi presztízs, egyes képességekben mutatott kiválóság, előnyös karaktertulajdonságok, mint a jóság, a becsületesség stb, mind kapcsolatképző elemek lehetnek. Mint rámu-

tattunk, sem másokat, sem magunkat nem tulajdonságok puszta halmazaként észleljük, mindez egy egészséges benyomássá alakul, melynek értékelési iránya lehet pozitív vagy negatív. Saját személyünket értékelvén általában a pozitív irányra vagyunk hajlamosak. Értethető, hogy a személyük irányában kimutatott rokonszenv is szerepet játszik a kapcsolatok kialakulásában. Ennek azonban nagyobb szerepe van olyan személyek esetében, akiknek önmagukról kialakított kepe bizonytalanságoktól terhes, számunkra a feljük irányuló rokonszenv azon kívül, hogy jól esik, még támogatást is jelent. Magabiztos, önmagukat sokra értékelő személyek ebben a tekintetben érzéketlenebbek.

Minden "úrilány" tudja, hogy értékesebb kapcsolatra számíthat, hogyha nem "adja oda" magát könnyen, ha próbatételek elé állítja udvarlóját. A tapasztalatok valóban arról tanúskodnak, hogy többre értékeljük azokat a kapcsolatokat, és jobban ragaszkodunk partnereinkhez azokban a kapcsolatokban, ahol "meg kell szenvednünk" a kapcsolatért, ahol partnerünket meg kellett szerezniük.

Sokan talán arra következtethetnek, hogy abszolút tökéletesnek kell lennie annak, aki könnyen akar kapcsolatokat létesíteni másokkal, hiszen ha abszolút tökéletes, akkor számtalan előnnyel rendelkezvén, szinte mindenki számára vonzó lehet. A valóságban szó sincs erről – és elsősorban nem azért, mert nincsenek abszolút tökéletes emberek. Természetesen nincsenek, de a személyek észlelésében megnyil-

vánuló túlzás ezen könnyen segít, tehát hajlamosak vagyunk tökéletes emberek látására. Ezek az emberek azonban az átlagosnál nehezebben létesítenek kapcsolatokat, tökélyük inkább, taszít, mint vonz. Aronson kísérletei azt mutatják, hogy azok a személyek a leginkább rokonszenvesek, azokkal a személyekkel akarnak mások leginkább személyes kapcsolatot létesíteni, akik bizonyos vonásokban tökéletesek ugyan, de vannak "kisebb hibáik", például ügyetlenül esznek, néha érthetetlenül zavarba jönnek, végy egyéb Jelentéktelen fogyatékságaik vannak. Tudjuk például, hogy a legszekszepilesebb nők például a szó esztétikai értelmében véve nem szépek. De szexuális vonzerejüket épp egyik vagy másik, az egészset tekintve jelentéktelen fogyatékságuknak köszönhetik.

Láttuk tehát, hogy a szabadnak érzett választás helyzetében megvalósuló személyközi kapcsolatoknak a hasonlóság és az ellentét csak formai elemét képezi, fontosabb a tartalmi kérdés, a kapcsolat sikere, azaz kölcsönösen kielégítő volta. Erről pedig könnyebb írni, mint megvalósítani.

A szerep

A szerep a hétköznapi szóhasználatban leginkább a megjátszott, tettetett viselkedés jelölésére utal. Ami mesterkél, ami nem igazi és a személyiségtől idegen, általában azt értik szerepjátszó viselkedés alatt az emberek. Ennek a gondolatnak számos

költői megfogalmazása la van, talán Pilinszky János jellemzése a legtalálóbb, melyet egy nagyvárosról, Párizsról ad:

"Párizs színház, ahol mindenki egy ismeretlen színmű főszereplője, anélkül, hogy közönsége volna. Tökéletes maszkok, raffinált kosztümök egy tökéletesen üres és közönyös nézőtér előtt. Mi ez a lázas felkészültség és tökéletes érdektelenség? Csupán ami e kettő, a magány és a találkozás között van, csupán az a színtér didereg, ezerszínű, öltönyeiben, leleményesenél leleményesebb álarcai alatt."

A szerep szónak ez a hétköznapi jelentése minden bizonnyal a színpadi viselkedéssel kapcsolatosan alakult ki. Köztudomású dramaturgiai tény, hogy a drámában a szereplők egymáshoz való viszonyai nélkül nincs értelme az egyes hősök szerepeltetésének, a viszonyosság vagy viszonzatlanság a hősök személyiségének alapvető meghatározója a színpadon. Mint láttuk, az interakció sem más lényegében véve, mint a személyek viselkedésének egymástól való függése. A színpadi interakció dramaturgiai lelemény, mely minden bizonnyal a hétköznapi élet interakcióinak tükré. A színpadi szerep a színész számára előzetesen meg tanulandó szöveg, mozgás, mimika stb., melyet a rendező illeszt egységes keretbe, szervez játékká. Maszk, melyet a színész előadás után lemoshat magéről.

Amit a hétköznapi életben szerepnek nevez a szociálpszichológia, az inkább bőr, levethetetlen alkotórésze viselkedésünknek, interakcióink egyik

legfontosabb szabályozó tényezője.

A hétköznapi tapasztalatban a személyek egy sajátos személyiségfogalommal élnek a fejükben, melynek lényege, hogy saját én-jük, valamint a szűkebb környezetükben élő személyek ismerete alapján élesen elkülönítik egymástól a személyiséget, az eleven, konkrét, személyt, valamint a társadalmat, a társadalmi osztályokat, a társadalmi folyamatokat /háborúkat, termelési folyamatokat stb./, illetve szembe is állítják egymással a kettőt, az én-t és a társadalmat,

A hétköznapi életben igen gyakran előforduló szerep-viselkedés, melyről mindjárt elmagyarázzuk hogy mit is jelent, éppen az ellenkezőjét bizonyítja. A szerep-helyzetekben viselkedő emberek azonban erre igen ritkán és csak szélsőséges helyzetekben döbbennek rá /például vámvizsgálatnál, bírósági tárgyaláson/, amikor túlságosan el vannak foglalva saját magukkal ahhoz, hogy rájöjjenek a szerephelyzet lényegére. A szerep-helyzet funkciója valóban az, amit Pilinszky is mond, a magány és a találkozás közötti híd megteremtése, csak éppen arról van szó, hogy ez a híd előfeltétele annak, hogy a magányról illetve a találkozásról lehessen beszélni, tehát a szerep-helyzet szüli a személyiséget és nem megfordítva. Maga az én nem más, ahogy G. H. Mead gondolatainak ismertetésekor láttuk a gyermek környezetének szerepeiben élő személyek /és érzelmileg jelentős személyek/ énjeinek a visszatükrözése. A szerep tehát a közvetítő kapocs, mely az egyén személyes szféráját a személytelen szférával,

a társadalommal összeköti, lehetővé téve egyrészt a személyes szféra kialakulását /a családi szerepek: apa, anya, rokonság stb. révén/, másrészt pedig lehetővé téve a személytelen szférával való találkozást /ilyen alapon vagyunk tartós viszonyban a postással, a rendőrrel, az orvossal, a vállalati főnökkel, az ellenőrrel/.

A szerep közvetítő funkcióját csak akkor tudjuk megérteni, ha legalább egy pillantást vetünk a társadalmi élet objektív szerkezetére /mely független a mi akaratunktól, számunkra külsőként jelenik meg/. Szempontunkból nézve ez a szerkezet meghatározott pozíciókra bontható, és mindegyik pozíciót az határoz meg, hogy milyen funkciót kell benne ellátni, milyen tevékenységet kell elvégezni benne. Egy olyan magas fokon tagolt és egy olyan bonyolult munkamegosztáson alapuló társadalomban mint a miénk, igen sok pozíció van, melynek ellátása mind sajátos képességet, tudást, jártasságot igényel, amit mind meg kell tanulni. A pozíciók természetesen csak lehetőségek, melyeket az az ember képes valóra váltani, aki bekerül a pozícióba.

Szerepnek nevezzük azt a viselkedést, mely a pozíció által meghatározott tevékenység végrehajtásával kapcsolatos. Tekintve, hogy egyetlen társadalom sem áll pusztán egy pozícióból /minimálisan két pozícióból, a férfi és a nő pozíciójából kell állnia/, a pozíció által meghatározott tevékenység végrehajtásával kapcsolatos viselkedésnek interakciós

vonatkozásai is vannak, azaz szüntelenül tekintetbe kell venni más személyek viselkedését, akik más pozíciókban tevékenykednek. Ez a kölcsönös viszony a szerephelyzet. Pontos megjegyezni, hogy a szerepe viselkedés szerepek betöltői /azaz pozíciótulajdonosok/ közötti viselkedés, mely elvileg független attól, hogy konkrét értelemben véve kik között zajlik.

Számos példát tudunk erre a személytelen szerephelyzetre felhozni, ahol a viszony személyes tartalmától függetlenül, ahol elvileg tökéletesen közömbös a bíró, az ügyvéd, az ügyész, a vádlott személye, arca, magassága, életkora, gyermekkora, egész személyes szférája, egyetlen dolog fontos csak, hogy a vádlott bűnös-e vagy sem, ezt pedig az a gépezet állapítja meg, mely a fenti szerepek együttesét /sőt még ezen kívül a fogalmazókat, gépírókat, teremőröket stb./ tartalmazza,

Felmerülhet a kérdés, hogy az egyes pozíciók betöltői honnan tudják, hogy nekik miként kell viselkedniük szerephelyzetben? Erre a kérdésre ad választ a szerepelvárás fogalma. Egy-egy szerep betöltőjével szemben meghatározott viselkedéseket várnak el, és az elvárások teljesítésétől függ magának a szerepnek a teljesítése is — legalábbis az emberek szemében. Egy különben kiváló bíró sem engedheti meg például magának, hogy tárgyalás közben füttyüljön. A szerepelvárásokon kívül a szerepek szükséges tartozékai még a kellékek is, ezek jelzik a szerepet a többi ember számára. A szélhámosság, mint mesterség ebben

az értelemben nem más, mint megfelelő elvárások ébresztése bizonyos szerepkellékek felvétele útján, Így megy legkönnyebben a visszaélés. Igen jellemző ebből a szempontból, hogy mikor ml a legelterjedtebb szerep, mellyel visszaélve a szélhámosok szédítik az embereket. Egykor a milliomos vagy arisztokrata szerepe volt a "divat", ma Inkább a "beavatott" a hivatalos ember szerepe az.

Ha osztályoznunk kellene a szerepeket és a hozzájuk tartozó szerepelvárásokat, a következő rendszert ajánlanánk:

A szerepek között háromféle változatot különíthetünk el. Az első típusba tartoznak azok a szerepek, amelyek mintegy adottak, elérésükhöz nem kell mást tennünk, mint beleszületni, Ilyen szerep volt régen az arisztokrata, a nemes ember szerepe, vagy Angliában ma la Ilyen a lord szerepe. Gyakoribb veleszületett szerep ennél a férfi és a női szerep, Pontos megjegyezni, hogy ezeknek a szerepeknek a kellékelt és az elvárásait már a társadalom határozza meg, írja pontosan körül. A mi társadalmunkban a férfi szerep kellékei közé tartozik a markáns, szálás külső, elvárásai közé tartozik a határozott, kemény fellépés, a kezdeményezés, A női szereppel szemben támasztott elvárás ezzel szemben a passzív viselkedésre irányul. Vannak és voltak azonban olyan társadalmak, ahol az éppen megfordítva tapasztalható, a szende otthonülő gyámolatlan férfival határozott és harcias nő áll szemben, aki az élet minden lény-

ges kérdésében dönt, melyet a férfinak mukkanás nélkül el kell tűnie. Számos beilleszkedési probléma forrása lehet ezeknek a nemi szerepeknek a túlzott merevsége, könnyen bekövetkezhet a "túljátszás", mely általában zavarokat lelez*

Más típusú szerep a kivívott szerep, melyért meg kell küzdeni, eléréséért tenni kell valamit. A rabszolgatartó vagy feudális társadalomban az emberek többsége túlnyomórészt veleszületett szereppel lépett az életbe, ezzel magyarázzuk lélektanilag ezeknek a társadalmaknak a zártságát, hosszú, változatlan fennmaradását. A kivívott szerepek ott kerülnek előtérbe, ahol a társadalmi munkamegosztás már annyira fejlett, hogy *az egyén* – ha nem is végtelen számban – de válogathat a szerepek között, eldöntheti például, hogy mi legyen a foglalkozása, eldöntheti, hogy hol lakjon, hogy megházasodjon-e, vagy sem, hogy gyermekei legyenek, vagy sem stb. A kivívott szerepek közé tartoznak a foglalkozási szerepek, a családi szerepek, valamint a különböző tisztségekhez kötött szerepek.

Harmadik szereptípus az ügynevezett spontán szerep, mely egy-egy konkrét helyzetben mintegy "magától" merül fel, és kelléke, elvárásai csak addig érvényesek, amíg a helyzet fennáll. Ilyen szerepek kialakulását és tiszavirág-életét figyelhetjük meg például egy társasutazás alkalmával, ahol a résztvevők között igen hamar kialakul egy bizonyos "munkamegosztás". Vannak akik mindig elkóborolnak, mások

szüntelenül csüngenek az idegenvezetőn, mások flörtölnek, lesznek olyanok, akik következetesen "jópofák" igyekeznek lenni, és lesznek olyanok, akik magukba süppedve vitetik magukat egyik állomásról a másikra.

Az elvárásokat erősségük tekintetében osztályozhatjuk. Egyes elvárásokra a társadalom igen nagy hangsúlyt fektet, törvénnyel bünteti az ilyen elvárásoktól való eltérést. Egy apának például minden körülmények között fizetnie kell a tartásdíjat, ha ezt huzamosan nem teszi, lecsukják. Hasonló módon, egy könyvelő nem sikkaszthat, egy apáca nem élhet nemi életet. Más elvárások betartása nem esik ilyen súllyal a latba, de a "közvélemény" kiközösítettnek tekinti azt, aki ezeket az elvárásokat megsérti. Egy apának például "illik" gyermekeiről a pusztá tartásdíjfizetésen túl is gondoskodnia, egy könyvelő nem igazán jó könyvelő akkor, ha nem ellenőrzi beosztottjait, és egy apáca sem beszélhet társaságban sikamlós történeteket. A harmadik típusú elvárás képezi a legenyhébb változatot tulajdonképpen nem történik semmi, ha megsértik az ilyen elvárásokat, de a tökéletes szerepviselkedéshez betartásuk szükséges. Példáinknál maradván egy apa szerepéhez hozzátartozik, hogy gyermekeit időnként elvigye az illatkertbe, a könyvelő szerepéhez hozzátartozik a szorgalom, a személytelen ügybuzgalom, és az apáca is akkor igazán jó apáca, ha rózsafüzért mormolva megy el bevásárolni a piacra.

Előforulhatnak olyan esetek, amikor konfliktus lép fel a szerepvisselélssel kapcsolatosan, A konfliktus egyik típusa, amikor egy szerepen belül adódik ellentmondás, általában azért, mert ellentétes elvárások fűződnek hozzá. Ilyen szerep a művezető szerepe például, akitől mást várnak el a munkások és mást vár el a vállalat vezetése, vagy a dramaturg szerepe, akitől mást vár el az író és mást a rendező stb. A szerepek közti ellentmondás legősibb példába Oidipus esete, aki egyszerre volt gyilkos, és önmaga vétkének nyomozója, vagy egy másik nem kevésbé drámai erejű példa Beckett, aki egyszerre volt a király barátja és az egyház prímása: a tragédiát mindkét esetben az egymással összeegyeztethetetlen szerepek okozták. Hétköznapi példa számos másodállást vállaló ember esete, aki egyik szerepében sokszor a másik szerep ellenében tud csak megfelelni.

A szerepkonfliktus feloldatlansága napjaink egyik leggyakoribb neurózis-forrása. Tartósan azt senki sem képes elviselni, menekülni igyekszik belőle. A menekülés egyik módja, ha az egyén tudomásul veszi a konfliktust, és vagy megváltoztatja a helyzetet, vagyis kilép a konfliktust okozó szerepből, vagy megváltoztatja véleményét, és lebecsüli a konfliktust kiváltó szerepet /más kérdés, hogy ettől még nem csökken a szerep tényleges fontossága/. A védekezés másik lehetősége, hogy tudomást sem véve a konfliktusról, valamilyen pótlevezetést keres, például inni, nőzni, lóversenyezni stb. kezd.

A szerepkonfliktus kapósán érinthetjük a legfontosabb kérdést, a szerep és a személyiség viszonyát. Pontos megjegyezni, hogy a személyiség nem tekinthető a szerepek pusztá halmazának vagy összegének, hanem egyedi szerveződésének. Maga a szerep mint viselkedési minta általános, miként a nyelvtan is az. De ahogy azonos nyelven beszélő személyek között sincs kettő, aki hajszálpontosan ugyanúgy beszélne, mint a másik, úgy a szerepek teljesítése is egyéni. Lehet a szereppel teljesen azonosulni, ilyenkor a szerepben szinte teljesen feloldódik az egyén, ezek a mániákusan aggályoskodó, pontos kishivatalnokok, "szőröző" postáskisasszonyok, akiket élettik csonkaságáért kárpótol a tökéletes szerepteljesítés, más változat a távolságtartás, amikor a személy számára a szerep külsődleges, pontosan betartja azt, de nem tekinti élete legfőbb meghatározójának. Sokszor egy másik szerep rejtett követelése van az ilyen viselkedés mögött, például a szórakozott középiskolai Irodalomtanár esetleg üres óráiban drámát ír, és közben saját magát írónak tartja, A szövőlány Zalatnay Saroltára gondol, mert őt a táncdalénekesi szerep vonzza. Végül előfordul a szerep felborítása, amikor a személy kilép szerepéből. A kilépést a környezet sokszor értetlenül fogadja, és viszonzásképpen kiközösíti magából az illetőt. Ilyen "megbocsáthatatlan véték" volt a múltban a válás. Ma más szerepfelborításokkal szemben állunk értetlenül, furcsálljuk például ha egy korosodó hölgy nem veszi tudomásul életkorát és bakfisnak képzei magát.

A hétköznapi élet szüntelen szereptanulásra kényszerít termünket, változnak pozícióink, málik felettünk az idő, foglalkozásaink tartalma elavul, változik családi állapotunk, és tevékeny résztvevői akarunk maradni életünknek, szüntelenül alkalmazkodnunk kell, új és új szerepeket kell megtanulnunk a régi, levetett szerepek helyébe. Így őrizhetjük meg önmagunkat napról napra a magány és a találkozás között.

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	3	old.
Az interakció	5	old.
Kommunikáció	16	old.
Meggyőző közlés	22	old.
Más személyek megismerése	27	old.
Sztereotípiák	34	old.
Attitűdök	43	old.
Utánzás	55	old.
Személyközi kapcsolat	63	old.
A szerep	71	old.

Felelős kiadó a Népművelési Intézet igazgatója
Felelős szerkesztő: Vészi János
Szerkesztette: Gabnai Katalin
Készült 1978. júliusában, 300 példányban a házi
nyomdában
Vezető: Fazekas Gábor